

A MAGYAR HONVÉDSÉG MEGALAKULÁSA A KIEGYEZÉS UTÁN

1868—1890

I. RÉSZ*

Papp Tibor

HADÜGY A XIX. SZÁZADBAN

A francia forradalmat követő egyetemes társadalmi-gazdasági fejlődés kihatott az államok hadigépezetére is. A XIX. század hadügye Európa-szerte jelentős változáson ment keresztül. A feudális hadszervezés és harcmód elavult, kibontakoztak, majd általánossá váltak a társadalmi változásoknak megfelelő korszerű hadszervezési és vezetési elvek. Európa minden országát érintő hatás alól Ausztria és Magyarország sem vonhatta ki magát. Az Osztrák—Magyar Monarchia haderejének átszervezésére, illetve a magyar honvédség megszervezésére nagymértékben hatottak a főbb európai országok, főleg Poroszország példái. A hadszervezet XIX. századi fejlődésének fő vonásai visszatükröződnek Magyarországon is. Érvényesülésüket, gyakorlati alkalmazásukat azonban a magyar hadügy megelőző helyzete és a Monarchia sajátos viszonyai befolyásolták. A kiegyezés utáni magyar hadügy alakulásának jobb megértéséhez ezért kívánatos az európai és a magyar előzmények rövid áttekintése.

1. A hadügy fejlődésének főbb vonásai

A XIX. századi hadrendszer fejlődési irányára részleteiben kiható legfőbb jellemzők: a támadó eszközök tömegszerűsége és mozgékonyága,¹ A fegyverek 1—2 százezres hadilétszáma 2—3-szorosára emelkedik, s a hadseregeket — „... amelyek eddig ugyanolyan lassan cammogtak, mint maga az egész társadalmi mozgás”² — változatosabban, rugalmasabban használják fel.

Az uralkodó körök védelmi, illetve expanziós céljaik elérésére minden korban a lehető legnagyobb tömegű fegyveres csapatok felállítására törekedtek. Erre azonban mindig ellentétesen hatott a társadalom anyagi helyzete és a fegyveres szolgálatra számba jöhető emberek korlátozott száma. A középkorban, a termelés társadalmisításának alacsony fokán, a kézi szer-

* A tanulmány II. részét lapunk 3. számában közöljük — a Szerk.

¹ Támadó eszközök: 1. élőrök (emberek, lovak), 2. felszerelési tárgyak (harci és szállító eszközök).

² Engels: Válogatott katonai írásai. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1960. 161. o.

számokkal végzett munka egyrészt csökkentett mennyiségű tőkeakkumulációt tett lehetővé a hadsereg fenntartására, másrészt gátolta a nagyszámú tömegek állandó jellegű kivételét a termelő munkából. A dolgozók számának csökkentésével kevesebb lesz a társadalom tagjai létfenntartásához szükséges javak mennyisége is. Hiába hoznának létre sok százezres hadseregeket, élelem és felszerelés hiánya miatt menthetetlenül kudarca lennének kárhóztatva. A polgári átalakulással elhárultak a feudalizmus gátjai a termelőerők fejlődése előtt. Gyarapodott a burzsoázia és az államok anyagi eszköze a fegyveres erők fenntartására. A korszerű gépi termelőeszközök üzembeállításával, a termelés technológiájának modernizálásával fokozatosan nőtt azok száma is, akiket fegyverforgatás céljára ki lehetett emelni a termelő munkából. A polgári forradalom nemcsak a burzsoáziát, hanem a parasztságot is felszabadította a feudális kötöttségek alól. A parasztnak nagy tömegének politikai egyenjogúsítása teremtette meg a korszerű hadseregek emberanyagát. A parasztság oly mértékben vált képessé mind több katona kiállítására, amilyen ütemben fejlődött a mezőgazdasági termelés. Ezért írja Engels a modern hadviselésről, hogy „előfeltétele a burzsoázia és a parcellás parasztnak társadalmi és politikai emancipációja. A burzsoázia teremti elő a pénzt, a parcellás parasztnak állítja a katonákat. E két osztálynak a feudális és céhbéklyóktól való megszabadulása szükséges a mai óriási hadseregek kiállításához.”³

A korszerű hadsereg létrehozásának feltételei tehát a tőkés fejlődéssel teremtdtek meg a XIX. században. Az az ország, amelyik előbbre tartott a tőkés fejlődés útján, hadszervezete modernizálásában is az élenjárók közé kerülhetett. A tömegszerűség és a mozgékonyosság fő tendenciái a hadügyben azonban nem érvényesültek mechanikusan, pontos időbeni összhangban a társadalmi-gazdasági fejlődéssel. Az európai országok mindegyike megteremtette korszerű hadszervezetét az első világháborúig. Ez azonban Poroszországban megelőzte a gyökeres társadalmi változásokat, Angliában elmaradt azoktól. A modern hadsereg megteremtésére irányuló konkrét intézkedések a társadalmi-gazdasági fejlettség mellett nagymértékben függtek az illető országok földrajzi helyzetétől, politikai viszonyaitól, kormányuk, uralkodó köreik politikai elképzeléseitől. Angliára például két tényező hatott: 1. szigetország jellege, 2. nagy gyarmatbirodalma. Az egyik lehetővé tette az elszigetelődést Európától, a mentesülést a napoleoni hatástól, s növelte biztonságát egy esetleges katonai támadással szemben. A másik egy toborzott gyarmati hadsereg felállítását tette szükségessé. A szokatlan éghajlati viszonyok és az állandó veszély közt végzett hosszú szolgálatra önként vállalkozók kellettek. Ezek a tényezők játszottak szerepet abban, hogy a XIX. század második felének egyik legfejlettebb tőkés állama csak közvetlenül az első világháború előtt reformálta meg hadügyét és teremtette meg az országon belüli állandó szárazföldi hadseregét. A magyar honvédség megteremtését is a politikai tényezők határozták meg.

A korszerű hadrendszer fő irányainak — a tömegességnek és a mozgékonyagnak — szem előtt tartása milyen változtatásokat igényelt a hadszervezés részleteiben? Mindenekelőtt meg kellett változtatni a hadkiegészítés addigi menetét, amely szoros összefüggésben áll az újoncozással, kiképzéssel, a szolgálati időve, a lakosság katonai csoportosításával.

Az állandó hadseregek megteremtése óta a hadkiegészítés fő módszere a toborzás és az önkéntes katonáskodás volt.⁴ Létszámuk békeidőben több tíz-

³ Uo. 159. o.

⁴ Magyarországon az 1715. évi 8. tc. mondta ki először az állandó hadsereg létesítését.

ezret, háborúban 1—2 százezret tett ki.⁵ A szolgálati idő 10—25 év között váltakozott. E korszak hadrendszerének alapelve: viszonylag kislétszámú állandó katonaság fenntartása hosszú szolgálati idővel, tartalék nélkül. Háború esetén a fegyveresek létszámát újabb toborzással növelték. Ez az elv a korszerű hadsereg szervezésénél már elavult. Több százezres hadsereget ugyanis toborzással, önkéntesség alapján a katonáskodni akarók korlátozott száma miatt nem lehetett felállítani. A XIX. század elejétől megkezdődött a lakosság általános hadkötelezettségének bevezetése, az összeíráson és sorozáson alapuló újoncozás. Minden évben összeírták és besorozták a fiatalokat — általában 20 éves korban —, akik katonai szolgálatra való alkalmasságuk megállapítása után bevonultak 2—3 éves kiképzésre. Idejük letelte után tartalék állományba kerültek, ahonnan akár évenkénti gyakorlatra, akár háborús szolgálatra — mint kiképzett emberek — gyorsan voltak mobilizálhatók. A hadsereg mozgósítási létszámát a ténylegesek és a tartalékok összessége adta. Az új elv lényege: rövid tényleges idő, nagylétszámú hadsereg, tartalék rendszeresítésével.

Az általános hadkötelezettség bevezetése azonban nem jelentette a hadra fogható, egészségileg alkalmas fiataloknak teljes számban való bevonultatását és kiképzését. A legtöbb országban — ahol rátértek erre a rendszerre — az összeírt alkalmasok csak egy részét hívták be. A tényleges hadsereg létszámát oly alacsonyan szabták meg, amely nem tette lehetővé az összes hadkötelesek 2—3 évig tartó kiképzését. A bevonulandókkal sorszámot húzattak, s rendszerint csak azokat hívták be katonának, akiknek az alacsonyabb sorsszámok jutottak. Ezek közül sem vonult be mindenki. Pénzzel megválthatta, illetve helyettesíthette magát olyannal, aki magasabb sorszámot húzott. Akik a sors szeszélye folytán a szükséges kereten kívül estek, kimaradtak a katonai szolgálattól. Az 1860—70-es évekig ilyen rendszer honosodott meg Európában legtöbb országában, így a Monarchiában is.

Az általános hadkötelezettség bevezetőinek sorát — jóval megelőzve Európa többi országait — Poroszország nyitotta meg. A Napóleontól 1806-ban elszenvedett vereség a hadügyi megreformálására készítette az uralkodó köröket. A visszavágás vágyától fűtve, a tiltsi béke tiltó rendelkezései ellenére már 1807-től rátértek a hadseregnek újoncozás útján való erősítésére. Ennek eredményeképpen a porosz hadsereg létszáma 1813 végén 230 ezer főre emelkedett. Gyökeres változást azonban csak az 1814. évi hadügyi reform vont maga után. Ennek alapján bevezették az általános és személyes védkötelezettséget — a helyettesítés kizárásával. Az ország fegyverfogásra alkalmas lakossága 17—49 éves korig védkötelessé vált az alábbiak szerint:

17—19 éves korban a népfelkelésben	3 év
20—22 éves korban tényleges katonai szolgálatban	3 év
23—24 éves korban tartalékban	2 év
25—31 éves korban a Landwehr ⁶ első vonalában	} 14 év
32—39 éves korban a Landwehr második vonalában	
40—49 éves korban a népfelkelésben ⁷	10 év

⁵ Poroszország hadseregének létszáma 1713-ban 40 000, 1806-ban Napoleon ellen 250 000 fő volt (O. Neuschler: Die Entwicklung der Heeresorganisation. Leipzig, Göschen, 1911. Bd. II. 22. o. és Bámaki J. (doberdói): A magyar nemzet hadtörténelme, Budapest, Grill, 1941. XX. rész, 465. o.)

⁶ A porosz Landwehrbe eredetileg behívták és felfegyverezték az ország összes hadkötelest egy fenyegető külső támadás esetén. Az állandó hadsereg megteremtésével szerepe csökkent. Csak a haderő rendkívüli növelése esetén vették igénybe. Pl. a Napoleon elleni háborúban. 1807 után alakult ki az első és második vonal. Szükség esetén, háborúban az első vonal tényleges hadsereg kiegészítésére szolgált. A második vonal hátországi — pl. várórségi — szolgálattal teljesített.

⁷ O. Neuschler: i. m. Bd. II. 78. o.

Ez a rendszer — a hadkiegészítési elvek változatlanul hagyása mellett — 1860-tól tovább fejlődött. A két év tartalék idő négyre emelkedett, a 14 év Landwehr szolgálat 9-re csökkent (4 év az első, 5 év a második vonalban), és az eddigi 40 ezres újonc létszám pedig 63 ezerre nőtt. Az 1860-as módosítás a porosz hadsereg gyarapítását, erejének növelését célozta.⁸ Ezáltal lehetővé vált, hogy a porosz hadsereg korábbi 500 ezer főben megállapított hadi létszámát 1866-ban 660 ezer főre emeljék fel.

A porosz hadügyi reform fölötté állt az összes többi országok újoncmegváltási és helyettesítési gyakorlatának, alkalmas volt a korszak követelte tömeghadsereg megteremtésére. Alap gondolata — minden egészséges állampolgár hadkötelezettsége — a kiváltságok helyébe a demokratizmust helyezte előtérbe. Az 1814-es porosz hadügyi reform pozitív vonásaira Engels is felfigyelt. „Az általános hadkötelezettség — amely hacsak papíron létezik is, hozzávetőlegesen az egyetlen demokratikus intézmény Poroszországban — oly nagy haladás az összes eddigi katonai intézkedésekhez viszonyítva, még ha tökéletlenül is vezették be, akkor sem lehet hosszabb időre ismét megszüntetni.”⁹ Ez a maga korában haladó hadügyi elgondolás azonban a végrehajtás során nem valósult meg maradéktalanul. A fiatalok egy részének alkalma nyílt a bevonulás ideiglenes, vagy végleges, mondvacsinált indokok alapján való elhalasztására. A szolgálatkötelesek egyharmad része minden évben mentesült a katonai szolgálat alól. 1861-ben 113 500 fő volt a bevonulatható alkalmas újoncok száma. Ebből azonban csak 63 ezer fő lett katona. A többiek különféle jogcímen — ideiglenesen alkalmatlanok, nem ütik meg a magassági mértéket, családi viszonyok miatt stb. — felmentést kaptak.¹⁰ Ezért a tényleges hadsereg létszáma sohasem lehetett olyan magas, mint a rendelkezésre álló emberanyag, hanem jóval kisebb annál. Poroszország gyakorlata folytán kialakult az összlakosságból évenként bevonulatható újoncok állagszázaléka. Eszerint a tényleges hadsereg évenkénti utánpótlásánál a lakosság összlétszámának 0,3—0,4%-ára lehetett számítani, vagyis minden ezer ember után 3—4 főre.¹¹ Jóllehet a besorozott alkalmas újoncok létszáma a legtöbb esetben a 0,6%-ot is elérte.¹²

A hadsereg maximális létszámának megállapításánál és kiállításánál tehát az egyik figyelembe veendő gátló tényezőt a rendelkezésre álló évenkénti utánpótlás korlátozott számában találhatjuk meg. Emellett azonban figyelembe kell venni a termelőerők fejlettségi fokát is, sőt ez az ami elsődlegesen határt szab a fegyveres létszám emelésének. Poroszországban a korszerű hadszervezési elvek alapján mozgósított hadsereg aktív része 1866-ban az összlakosság 3,7%-át tette ki.¹³ Természetesen ennél magasabb volt a hadrafoghatók összlétszáma. Az aktív részhez ugyanis még hozzájöttek a hátor-szági szolgálatot teljesítők. Poroszországban a 17. évtől a 49. évig terjedő hadkötelezettség 32 korosztályt érintett. Ha a korosztályonként és évenként bevonulók átlagának az 1861. évi 63 ezer főt vesszük, akkor a 32 korosztály összesen elméletileg 2 millió 16 ezer főt, a lakosság 11,1%-át teszi ki. Ennyi lehetett volna a fegyverben állók száma. Láttuk azonban, hogy a papíron nyilvántartottak teljes egészében sohasem voltak mobilizálhatók, a fogyaté-

⁸ Uo. 86. o.

⁹ „Die allgemeine Wehrpflicht — beiläufig die einzige demokratische Institution, welche in Preussen, wenn auch nur in unvollkommener Durchführung, bestanden hat, sie auf die Dauer nicht wieder abgeschafft werden kann.” (Marx—Engels: Werke, Bd. 16. Berlin, Dietz, 1962. 44. o.)

¹⁰ Uo. 45—49. o.

¹¹ Poroszország lakóinak száma 1815-ben 10 millió, a bevonult újoncok száma 40 ezer, 0,4%, ezer ember után 4 fő. 1861-ben a 18 millióból 63 ezer fő lett újonc, 0,35%, ezer lakos után 3,5 fő.

¹² Poroszországban 1861-ben a 18 millió lakosból 107 ezer volt a bevonulatható újoncok száma. (0,63%).

¹³ 18 millióból 660 ezer fő.

egyharmad körül mozgott. Ebben az esetben tehát csak mintegy 1 millió 300 ezer, azaz valamivel több, mint 7⁰/₀ volt mozgósítható. Ez az arány meg is felelt a kor átlagának. „... a legutóbbi 60 év tapasztalata azt bizonyítja — írta Engels 1861-ben —, hogy a burzsoázia és a szabadparcellás parasztok rendszerében egyetlen népi háborúban sem lehet a népesség 7⁰/₀-ánál többet fegyverbe hívni; tehát körülbelül 5⁰/₀-ot lehet aktívan felhasználni.”¹⁴ Majd meg is indokolja következtetését: „Csak ha minden egyes ember átlagmunkája, gépek stb. révén kétszer annyit ér majd mint most, csak akkor lehet kétszer annyi embert nélkülözni a munkában, de akkor is csak rövid időre, mert egyetlen ország sem tarthat sokáig fegyverben 5⁰/₀-ot sem.”¹⁵ Tehát annak ellenére, hogy a tárgyalt korszak hadseregei fejlődésének egyik fő jellemzője a tömegesség, a fegyveresek létszámát csak bizonyos határig lehetett növelni. Az objektív körülmények gátolták az esetleges szubjektív törekvéseket.

A XIX. századi hadügyi reformok fontos része a fegyverforgatásra alkalmas férfiak kategóriákba sorolása. Kezdetben csak a ténylegesek és a tartalékosokat különböztették meg. Később napvilágot láttak olyan elnevezések, mint a póttartalékosok, egyévi önkéntesek, népfelkelők. Jogszabályok születtek a különböző csoportokhoz tartozó emberek jogairól és főleg kötelességeiről. Ezek a jogszabályok behatoltak a mindennapi „civil” életbe és keretek közé szorították. Bővült az emberekről készült nyilvántartások köre. A születés, adókötelesség, illetőség, vallás stb. mellé odakerült az új lajstrom, amely aszerint osztályozta az embereket, hogy a rájuk vonatkozó katonáskodási eljárások teljesítésében hol tartanak: bevonulás előtt, éppen katonák, vagy már kiszolgáltak. A férfi — legfőképpen a dolgozó férfi — értékét meghatározó szempontok közé a katonaiak is odakerültek.

A nagylétszámú állandó hadsereg megszervezése szükségessé tette a megfelelő tagozódást. Lassanként kialakult a raj, szakasz, zászlóalj, ezred, dandár, hadosztály, hadtest tagozódás. Ilyen elnevezések részben már korábban is voltak. Például az ezred, mint hadseregszervezési fogalom, már a XVI. század második felében megjelent¹⁶ és a harmincéves háború idején már szilárd formát öltött. Rákóczi seregének hadrendjében is találunk többek között dandárokat és hadtesteket. A XIX. századi szervezés nyilvánvalóan fejlettebb színvonalú elveken nyugodott. Harcászatiilag az egyes taktikai feladatok önálló végrehajtásának igénye szabta meg a tagozódást. Az egyes részek önálló harci cselékménye, mely természetesen szoros összhangban áll az egészre vonatkozó célkitűzésekkel, a XIX. századi hadügy új vonása. Napóleon alakította ki ezt a harcmódot s tőle vették át Európa-szerte.

A tömegszerűség és a mozgékonyosság éppen ezen a ponton találkoznak, mint amelyek egymást feltételezik. A több százezres létszámú hadsereget már nem lehet egyszerre működtetni, minden harcoló részét azonos elvek alapján, ugyanolyan jellegű terepen mozgatni és vezényelni, mint ahogy a feudális vonaltaktika rendszerében szokásos volt. A csapatokat már nem is lehetett vezényelni, hanem vezetni kellett. A nagykiterjedésű arcvonalon a hadsereget részekre, seregtestekre kellett osztani. Tevékenységüket a hadsereg parancsnoka már nem tekinthette át, nem irányíthatta vezényszóval. A felsőbb parancsnok már csak a célt határozhatta meg, amelynek elérésére a végrehajtónak szabad kezet adott. A vezetés elve lett: szétosztani a hadsereget a mozgás idején s egyesíteni a harcban. A feladat végrehajtásában

¹⁴ Engels: i. m. 162. o.

¹⁵ Uo. 165. o.

¹⁶ *Ottoheinz Rochol*: Az állandó hadsereg. *Hadtörténeti Közlemények*, 1954. 3—4. sz. 119—120. o.

előtérbe került a szakadatlan támadó előrenyomulás, a főerőnek a legfontosabb vagy a leggyengébb ponton való alkalmazása, az arctámadás helyett az átkarolás, az oldaltámadás, a megkerülés, a zárt tömegek roham — a rohamharcászat — helyett a csatárlánc lövészharcászat stb., és mindezekhez a terep kihasználása. Az új harci formák a vezetéstől nagy önállóságot, az eszközöktől és az élőröktől sok mozgást kívántak. A hadsereg mozgékonyasága bizonyos feltételek mellett valósulhatott csak meg. Mindenekelőtt át kellett alakítani az élőrök (ember, ló) élelmezési rendszerét. Az élelmiszer, lőtápanyag utánpótlás nem történhetett többé raktárakból. Oly nagy tároló helyiségek, amelyek a nagylétszámú hadsereg élelmezését hosszabb időre biztosítani tudták, mozgásképtelenek lettek volna. Az új hadsereg raktárainak ezért csak az lehetett a feladata, hogy előre nem látható esetekben rövid ideig tudjon élelmezni. Az ellátást normális viszonyok között területi beszerzéssel kellett biztosítani. Ez azt is jelentette, hogy a hadsereg nem tartózkodhatott sokáig egy területen, tovább kellett mennie valamilyen irányba. Az irány megválasztásánál az élelmezési lehetőségek döntően estek latba.

Szoros összefüggés van a mozgékonyaság és a személyi állomány műveltsége között is. A csapatok önálló tevékenységének fokozásával megnöttek a tisztekkel szemben támasztandó követelmények. Saját fegyvernemének sajátosságait jól ismerő, taktikailag képzett, jó szervezőképességű parancsnokokra volt szükség. A korszerű harc fokozottabb aktivitást követelt a beosztottaktól is. Az újonnan adódó feladatok — mint a járőrözés, előőrsi szolgálát, takarmánybeszerzés — önállóságot, leleményességet kívántak. A harcselekmények módjának változatossága, bonyolultsága tehát minden szinten előtérbe állította a katonai szaktudás fokozásának szükségességét. A kiképzésben egyre inkább háttérbe kellett szorulnia a katonai élet formái oldalának — a díszelgésnek, masírozásnak stb. — s nagyobb súlyt kellett kapnia a tartalmi résznek, az általános ismeretek alapuló szaktudásnak. Az állam iskolai hálózatának mind jobban bele kellett kapcsolódnia a majdan hadköteles fiatalok katonai előképzésébe. A katonai műveltség megszerzéséhez mindinkább szükségessé váltak az általános ismeretek (írás, olvasás, számolás stb.). Továbbá előtérbe került a sorakozás és a menetelés gyakorlása, a hadsergnél használatos gyalogsági fegyverek iskolai megismerése, a rendre és fegyelemre való nevelés. Moltke a következőképpen méltatta a német tanítók szerepét a francia—porosz háborúval kapcsolatban: „A német népiskolai tanítók voltak azok, akik francia kartársaik fölött a győzelmet kivívták.”¹⁷ Ha Moltke megállapítása túlzottnak is tekinthető, racionális magja mégis igaz, nevezetesen az, hogy a hadsereg ütőképességének fokozásában az iskola jelentős szerepet játszik.

Végül nem hagyható szó nélkül a haditechnika fejlettsége és a korszerű hadsereg közötti összefüggés. A hadsereg mozgékonyasága, egyes csapatok önállósága a harcban, a tagolt harcrend kialakítása elsősorban a haditechnika függvénye. Például Napóleon csapatainak mozgékonyasága nem érte volna el az ismert fokot, ha tűzéri lövegeit nem építette volna könnyebb ágyútalpakra. A puska tökéletesítése, tűzgyorsaságának megnövekedése kényszerítette ki a tagolt harcrend bevezetését, a terep adottságainak kihasználását, a beásást. A fegyverek korszerűsítése pedig a termelőerők fejlettségétől függ. Ezzel visszaértünk kiinduló pontunkhoz.

A XIX. századi modern hadsereg — mint láttuk — az akkori társadalmi viszonyok szükségszerű terméke. Magán viseli a társadalomban végbement

¹⁷ „Die deutschen Volksschulmeister waren es, welche den Sieg über ihre französischen Kollegen davontrugen!” (Idézi Tamásy Béla: *Hadseregszervezetünk reformjához*. Budapest, Benkő, 1909. 39. o.)

politikai és gazdasági változások jegyeit, a feudalizmus felváltását a kapitalizmus által. A hadügy fejlődése nem más, mint e folyamat katonai visszatükröződése. Fő vonásai: a támadó eszközök tömegszerűsége és mozgékony-sága, mint meghatározók. Maguk után vonják: az általános védkötelezettség bevezetését, a társadalom férfi tagjainak katonai szempontból való osztályozását és nyilvántartását, a tagolt hadrendet, a tiszti, altiszti és legénységi állomány általános és katonai műveltségének fokozódását. Ezek az általános vonások jellemezték Európa főbb országainak hadseregeit a XIX. században. Bizonyos különbség mutatkozott a modern elvekre való rátérés időpontjában, valamint abban a konkrét társadalmi-gazdasági helyzetben, amelyben a hadsereg fejlesztésének általános törvényszerűségei sajátos módon érvényesültek.

2. Ausztria és Magyarország hadügye a kiegyezés előtt

Az osztrák császárság a korszerű irányzatnak megfelelően többször módosította hadszerkezetét. A XIX. század első évtizedében a toborzás helyett részben rátért az összeíráson alapuló hadkiegészítési rendszerre, a helyettesítésnek és a katonai szolgálat megváltásának bevezetésével.¹⁸ Emellett a Németországgal szomszédos területeken továbbra is fennmaradt a régi népfelkelési mód: a tiroli felkelés és a magyar nemesi insurrectio. A szolgálati idő az élethosszignanról a század elején először 14, majd 10 évre csökkent.

1808-ban további intézkedések következtek. Megszervezték a tényleges hadsereg tartalékát és a Landwehrt. Az előbbihez tartoztak a be nem hívott szolgálatkötelesek. Belőlük pótolták a tényleges hadsereg hiányát békében és háborúban egyaránt. Tagjait időnként behívták fegyvergyakorlatra. A Landwehrt alkották mindazok, akiket nem köteleztek szolgálatra sem a tényleges hadseregben, sem a tartalékban, továbbá valamennyi kiszolgált katona 45 éves korig. A Landwehrt háború esetén csak hátországi szolgálatra lehetett felhasználni. Ez a rendszer 1852-ig állt fenn.

Az osztrák hadügyet 1852-ben tovább korszerűsítették. Bevezették az általános védkötelezettséget. A megváltás és a helyettesítés azonban továbbra is fennmaradt. A szolgálati időt 8 tényleges évben (amelyből rendszerint csak 3—4 évet töltöttek le a behívottak) és 2 év tartalékban állapították meg. A Landwehr intézményét teljesen eltörölték, a tiroli felkelés azonban továbbra is fennmaradt.

Ausztria hadereje, mint minden XIX. századi hadsereg, a következő fegyvernemekre oszlott: gyalogság, lovasság, tüzérség, műszaki csapatok, vonat alakulatok. A gyalogság az 1859-ben rendszeresített Lorenz mintájú 14 mm-es huzagolt csövű, elöltöltő puskával volt felszerelve. A lovasság fegyverzete kardból és pisztolyból, kisebb részben lándzsából állott.

Az osztrák hadkiegészítésnek voltak tehát haladó vonásai. A toborzást felváltotta az összeírás, majd az általános hadkötelezettség. Ezzel megeremtődött a hadsereg létszámemelésének legfontosabb feltétele. Az új rendszert azonban maradi vonások tarkították. A módosabbak lényegében mentességet élveztek, a katonáskodás továbbra is csak a szegény néprétegek kötele-sége maradt. Megjegyezzük, hogy ez a felemás állapot a hadsereg minden területén érezte hatását. Fegyverzete korszerűsödött ugyan, de nem a legfejlettebb technika alapján. Tagozódásában korszerű elveket követett, de a csapatok felhasználásának taktikája nélkülözötte a tagoltságot és a mozgékony-ságot. Vagyis Ausztria hadserege magán viselte az állam jegyeit,

¹⁸ A megváltás összegét évenként állapították meg. Például 1859-ben 1500 forint volt.

amelyben megkezdődött ugyan a kapitalizmus fejlődése, de a feudális maradványok még gátlólag hatottak. Ilyen körülmények között érkezett el Ausztria az 1866-os Poroszország elleni háborúhoz.

Az elszenvedett vereség világossá tette Ausztria elmaradottságát a hadügyek terén. Megmutatta az osztrák rendszer gyengéit, de azt is, hogy a hadseregnek milyen irányban kell továbbfejlődnie. A legkézenfekvőbb feladat adott volt: a hadsereg létszámának növelése és minden szintű vezetési színvonal javítása érdekében korszerűsíteni kell a hadkiegészítési rendszert; be kell vezetni a helyettesítés és megváltás nélküli általános hadkötelezettséget, különös tekintettel a magas szintű általános műveltséggel rendelkező férfiakra, akiket eddig felmentettek a katonai szolgálat alól (tisztviselők, orvosok, tanítók, egyetemi hallgatók). Aktivizálásukon keresztül ki kell alakítani egy jól képzett tisztkart. Ezen kívül a hadsereget el kell látni korszerű fegyverekkel; módosítani kell az eddigi harcászati elveket, s ezeknek megfelelően meg kell változtatni a kiképzés jellegét. Ezek voltak azok a főbb irányelvek, amelyek alapvetően megszabták a Monarchia hadserege fejlesztésének konkrét tennivalóit a kiegyezés után.

Önálló magyar hadügy 1711-től nem létezett. Az országgyűlésnek csak arról kellett döntenie, hogy hány újoncot és mekkora összeget bocsásson Ausztria rendelkezésére. A magyarokból kiállítandó katonaság létszámát először az 1741. évi 63. tc. rögzítette. E szerint hat magyar ezredet kellett felállítani összesen 21 622 fővel.¹⁹ Ettől az időponttól álltak fenn magyar állandó alakulatok, amelyeknek létszáma 1751—1802 között 54—64 ezer főt tett ki.²⁰ A hiány pótlása a rendek szabad felajánlása, vagy toborzás útján történt. Az állandó katonaság fenntartására szükséges adó összegét az 1715. évi 8. tc. alapján csak az országgyűlésnek volt joga megajánlani. Azonban 1741 után 10 évig, 1751 után 13 évig, majd 1764 után 26 évig nem ült össze a magyar országgyűlés. Ez időben a király rendeletekkel kormányozta az országot. Ezért kellett az 1790—91. évi országgyűlésnek ismételten leszögezni a rendek jogát a hadi adó kivetésére, most már kibővítve az újoncmegajánlással. (19. tc.). Ez azonban semmit sem változtatott a lényegen. Bécs mindig megkapta a neki szükséges katonákat és összegeket. 1792—1840 között összesen 190 ezer főt és 25 275 000 forintot szavaztak meg a magyar országgyűlések a bécsi udvar számára.²¹ Sőt a bizonytalan számú pótlást adó to-

19 Szederkényi Nándor: A magyar hadi intézmény. Budapest, Athenaeum, 1896. 168. o.
20 1751-ben 54 993, 1790-ben 55 947, 1802-ben pedig 63 264 fő volt a magyar katonaság létszáma.

21

Az országgyűlés ideje:	A katonák száma	Ft. összeg:	Megjegyzés
1792	5 000	4 000 000	
1796	50 000	—	
1802	12 000	—	
1807	12 000	200 000	
1808	25 000	5 000 000	(adó)
		200 000	(újoncfogadásra)
1811	—	12 000 000	*
1832/36	48 000	3 800 000	
		75 000	(adó)
1839/40	38 000	—	(újoncfogadásra)
Összesen:	190 000	25 275 000	

* devalvált forint.

(Szederkényi Nándor: i. m. adatai alapján.)

borzásról és felfogadásról rátértek a sorshúzás rendszerére. Az 1840. évi 2. tc. rögzítette ezt a változást, a megajánlott 38 000 újonc kiállítására. A magyar urak szűkmarkúsága miatt az osztrák uralkodó köröknek tehát nem kellett panaszkodniuk. Pedig Bécs korántsem tanúsított ilyen megértést a magyar rendi igények iránt. Már az 1792. évi 9. tc. rögzíti a magyar szolgálati nyelv bevezetésének és a tiszti beosztások magyarokkal való betöltésének követelését. A továbbiakban még három országgyűlés foglalkozott ezzel a problémával anélkül, hogy megoldódott volna.²² A bécsi udvar ugyanis csak a meghallgatásig és az ígéretéig jutott el. 1848 kellett ahhoz, hogy a reformkor többi követelései mellett ez is teljesüljön. A Rákóczi-szabadságharc leverése óta először 1848-ban alakult független magyar hadsereg.

Az „áprilisi törvények” adta lehetőségeket a kormány gyorsan kihasználta. Megszervezte a nemzetőrséget, amely elsősorban a belső rend fenntartására volt hivatott, de szükség esetén külső támadás felfogására és visszaverésére is külön fel lehetett használni.²³ Emellett a baloldal határozott követelésére megkezdődött egy katonai szervezet, a „nemzetőrség” felállítása is. Az 1848. május 16-i rendeletre önként jelentkezőkből tíz zászlóaljat állítottak fel. Ez alkotta a honvédsereg magvát. Később beolvadt az osztrák haderő elvonulása után visszamaradt 21 zászlóalj is, amelyekben magyarokon kívül más nemzetiségűek — például itt tartózkodó olaszok — is voltak. A független magyar hadsereg megteremtésének munkálatai a Jelačić felett aratott győzelem után meggyorsultak. A toborzást felváltotta a sorozás, amely 1848 októberétől kezdve jelentős eredményeket hozott. Létrejött a négy fegyvernemből álló magyar honvédség (gyalogság, lovasság, tüzérség és műszaki csapatok). Az alakulatok létszámát továbbra is növelték az önkéntesek. A magyar hadsereg létszáma 1849 nyarán, Kossuth és híveinek minden erőfeszítése ellenére sem haladta meg a 172 ezer főt, amellyel több mint kétszeres túlerő állt szemben.²⁴ A magyar hadsereg fegyverzete, felszerelése megfelelt a korszak színvonalának. A gyalogság elöltöltő, részben huzagolt csövű szuronyos puskákkal volt felszerelve. A szurony még nagy szerepet játszott a csata eldöntésében. A lovasság karddal, pisztollyal és karabéllyal rendelkezett. A pisztoly hatásos lőtávolsága azonban alig érte el a húsz lépést. A tüzérségnek két típusú lövege volt: a tábori, valamint a vár-ostromra vagy várvédelemre használható teleplöveg. A honvédség gyengesége nem a fegyverek minőségében, hanem mennyiségében rejlett. Csak a fegyverszükséglet 50%-át sikerült biztosítani a csapatok számára. A harc-
mód tartalmazott ugyan új elemeket — például a támadás tüzérségi előkészítése, a tagolt harcalakzat alkalmazására való törekvés —, azonban nem tért el lényegesen a császáritól. A zászlóaljak egymás mellett és mögött, zárt sorokban, századoszlopokban álltak fel. A támadó harceljárás jellemzője volt a zászlóaljak váltakozó lökése és ellenlökése. A lovasság a vonalak szárnyain vagy hátul helyezkedett el, támadási feladat végrehajtására készen. A zárt rendet csak a zászlóaljak elé küldött csatárlánc lazította fel, amelynek az ellenség nyugtalanítása volt a feladata.

Láthatjuk tehát, hogy a hadügy fentebb ismertetett korszerű elvei még 1848—49 forradalmi hadseregében sem törtek utat maguknak. Ezért a magyarországi előzmények elsősorban nem hadügyi szempontból, hanem politikailag voltak jelentősek az 1867 utáni honvédség létrehozásánál. Vezetéskor nyelvében nemzeti, magyar tisztikar által vezetett hadsereg megteremtésé-

²² 1807. évi 1. tc., 1830. évi 7. tc., 1840. évi 2. tc.

²³ Az ország négy nemzetőr kerülete önkéntes jelentkezőkből évenként 8 ezer főt állított ki. (Dunán inneni, dunántúli, Tiszán inneni, tiszántúli.)

²⁴ Az osztrák császári seregek létszáma: több mint 166 ezer fő. Az orosz cári seregek létszáma: 204 ezer fő.

nek követelése, a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve az országgyűlések állandó napirendi pontja volt. E probléma megoldására irányuló törekvések több mint félévszázados múltra tekintettek vissza. A kiegyezés után, amikor Magyarország a korábnál kedvezőbb politikai helyzetbe került, nemcsak hogy nem lehetett ezeknek hátat fordítani, hanem tovább is kellett lépni. Ezt követelte 1848—49 példája is, amikor a nehéz viszonyok közepette létrehozott, hiányosan felszerelt magyar hadsereg — a nála erősebb ellenféllel szemben — eredményeivel kivívta Európa megbecsülését. Az Andrássy-kormánynak a honvédség megteremtésére irányuló erőfeszítései 1867 után tehát történelmi alapokon nyugodtak.

I. A HONVÉDSÉG LÉTREHOZÁSÁNAK KÖRÜLMÉNYEI

Magyarország katonai szervezetének megteremtése közvetlenül a kiegyezés utáni bonyolult bel- és külpolitikai viszonyok között ment végbe. Az ország új politikai státusából fakadó problémák különböző elgondolások alapján differenciálták az egyes társadalmi csoportokat. Nézetük és törekvéseik sokszor még azonos osztályokon belül is eltértek egymástól. Ha egy-egy kérdésben meg is egyeztek, még maradt számos más, amelyben a vita újult erővel lángolt fel. Ilyen volt a magyar honvédség megteremtésével kapcsolatos probléma-komplexum nagy része, melynek megoldásában a Deák-párt, valamint a balközép- és szélsőbal ellenzék késhegyig menő harcot vívott.

A katonai kérdés megoldása azonban elsősorban nem magyar ügy volt: a dualista rendszer megszilárdításának, tekintélye emelésének fontos tényezőjét alkotta. Ezért a bécsi udvar politikai és katonai körei csak összbirodalmi szempontokat vettek figyelembe, és hajlottak a magyar igények teljes figyelmen kívül hagyására. A Habsburg Monarchia hadszervezetének újjáalakítása, illetőleg a magyar honvédség megszervezése csak akkor történhetett meg, ha az ellentétes álláspontok közelednek egymáshoz s az elgondolt végleges formába öntése nem az óhajokból indul ki, hanem a reális helyzeten nyugszik. Addig azonban sok heves szócsata színhelye volt Bécs és a magyar országgyűlés.

Az osztrák politikai körök már közvetlenül az 1866-os vereség után hozzáláttak a hadsereg megreformálásához. John Ferenc altábornagy, hadügyminiszter már 1866 őszén kidolgozott egy tervet az általános hadkötelezettségen alapuló hadsereg megszervezésére. Ebben javaslatot tett egy úgynevezett második vonal felállítására is, amelyben azok a 18—45 éves korú férfiak vettek volna részt, akik nem tartoznak a hadsereg kötelékébe. Ennek az országonként vagy tartományonként létrehozott hadseregen kívüli fegyveres erőnek csak háborús feladata lett volna: a belső védelem megszervezése, szükség esetén a hadsereg támogatása. John Magyarország részére csak a második vonalat javasolta. Erről a tervről azért érdemes legalább ennyiben megemlékezni, mert 1867 február után is ez volt az osztrák kormány álláspontjának alapja a hadsereg-reformmal kapcsolatban.

Különösen a vezető katonai körök utasították el határozottan „Magyarország államiségének bevitelét a hadseregbe”.²⁵ Az osztrák uralkodó körök ragaszkodtak egy egységes szervezetű, vezényleti nyelvű és Ausztria kormányának irányítása alatt álló hadsereg megteremtéséhez. Külpolitikájukat — amelynek végrehajtásához a hadseregnek döntő szerepet szántak — az előbbiek jellemezték. Visszahódítani a kónigráti csatával elvesztett né-

²⁵ Lederer Béla: gróf Andrássy Gyula beszédei. I. köt. Budapest, Franklin, 1891. 327. o.

metországi hatalmi pozíciókat s ezzel gátat vetni a porosz nagyhatalmi politikának;²⁶ megakadályozni az Oroszország által támogatott szláv nemzeti mozgalmakat, amelyek a dualista államot felbomlással fenyegették: egyszóval megerősíteni a Habsburg Monarchia nagyhatalmi pozícióit Európában, s oroszellenességgel biztosítani a birtokos osztály és a fejlődő burzsoázia uralmát a szláv többség felett. Ellene voltak minden olyan javaslatnak, amelynek elfogadása és végrehajtása a Monarchiának és hadseregének gyengítését eredményezhette volna. Magyarország legcsekélyebb hadügyi önrendelkezését pedig gyengítő tényezőnek tekintették. Bécsben irtóztak a honvédtől, amelyhez a birodalom annyi kudarcra fűződött. Minden kis engedményben 1848 feltámadását, a Habsburg államnak és hadseregének szétszakítását látták.

A bécsi véleménnyel ellentétben idehaza nagy tábora volt azoknak, akik Ausztriától független, önálló magyar hadsereg megteremtése mellett szálltak síkra. Ebben a kérdésben egy nézetet voltak az 1867-es ellenzék különböző csoportjai.

Az abszolutizmus-ellenes illegális szervezetek mellett a hivatalos intézmények is napirendre tűzték a hadügyi kérdések megtárgyalását. Az 1860 ősztől, az *októberi diploma* nyomán megnyíló legális politikai fórumokon, elsősorban a megyei közgyűléseken, nyíltan kezdték követelni az osztrák seregek eltávolítását, az önálló magyar hadsereg megalakítását. 1861 áprilisi feliratában Deák is szót emelt a nagyobb magyar katonai önállóság érdekében. „Világos törvényeink ellenére — írta Deák — az országgyűlés beleegyezése nélkül idegen újoncozási rendszer lépett életbe, a katonaság törvényellenesen szaporítottatt, hazánk fiai közül számosan nem magyar, hanem örök tartománybeli ezredékbe soroztattak, s midőn ők és a magyar ezredék hazánkon kívül kénytelenek szolgálatot tenni, az országot és várait idegen katonaság tartja megszállva.”²⁷ A katonai problémák megoldásának elősegítésére többen is előléptek konkrét tervekkel.²⁸ A szerzők javaslatot tettek a magyar hadsereg létszámára, szervezetére, szolgálati idejére és kiképzésére. Elemezték Magyarország külpolitikai helyzetét, s ebből meghatározták az ellenség várható támadásának irányát, amelynek alárendelték a csapatok csoportosításának kérdését. Elgondolásaik több korabeli haladó vonást tartalmaztak. Mindegyikük síkra szállt az általános hadkötelezettség bevezetése mellett. „... a hadiszolgálat éppen olyan közteher, mint bármely más adó, s aki az állam jótéteményeiben részesülni akar, kell, hogy tartozását is lerója, tehát semminemű megváltásnak és helyettesítésnek nincs helye...” — állapította meg Ivánka Imre, a balközép országgyűlési képviselője, aki 1848—49-ben a honvédség őrnagya volt.²⁹ Fontosnak tartották továbbá a haderőn kívüli, főleg az iskolai katonai képzést, valamint a lövészet előtérbe helyezését — lőterek felállítását és lövészeti versenyek megrendezése útján. Mindezek a korszerű hadsereg fontos elemei. A gyalogság és a lovaság mellett kihangsúlyozták a tüzérség felállításának fontosságát is, valamint a hadsereg önálló magyar részének megteremtését magyar tisztikarral és vezényleti nyelven. Az utóbbi követelések voltak a szélsőbal és balközép ellenzék fő vesszőparipái, amelyeken még jóval a kiegyezés után is lovagoltak az egyes országgyűléseken. Az önálló, első vonalbeli hadsereg megterem-

²⁶ Az udvari párt 1866 után ebben látta a Monarchia külpolitikájának alapvető feladatát. (Vö. *Diószegi István*: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Budapest, Akadémia Kiadó, 1965. 14. o.)

²⁷ Idézi *Ivánka Imre*: A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1861. 5. o.

²⁸ *Ivánka Imre*: A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1861 és 1868.; *B. Leutsch Albert*: A magyar honvéddal. Sárospatak. Ref. főiskolai ny. 1861.

²⁹ *Ivánka Imre*: A magyar hadsereg. Pest, Kertész ny. 1868. 7. o.

tésének követelése a képviselők egy részének politikai meggyőződéséből fakadt. De jócskán akadtak olyanok is, akiknél anyagi érdekből táplálkozott. Ausztria visszaszorításától saját politikai befolyásuk növekedését és a jól fizető állami funkciók megszerzését remélték. A hadseregben igényt tartottak a tisztí és tábournoki állások zömének betöltésére, mely nemcsak anyagilag volt kifizetődő, hanem társadalmi megbecsülést is nyújtott. Mindezeket a követeléseket természetesen hazafias burokban tálták, hivatkozva az 1848 előtti követelésekre és 1848—49 példájára. Érthető, hogy nézeteik az országban nagy népszerűségnek örvendtek. Még egyes vármegyék is szót emeltek a nemzeti hadsereg megerteremtésének ügyében. Esztergom és Turóc megyék még a kiegyezés létrejötte előtt sürgették a hadseregnek „nemzeti lábra leendő állítását.”³⁰ Szepes vármegye is megtette javaslatát „a magyar hadseregnek lábra állítása érdekében”, de közbeeső megoldásként ideiglenesen megelégedett volna a hadjuttalékra megszavazott létszám egy részének a honvédségbe való besorozásával is.³¹

A dualista Monarchia hadügyének megreformálására vonatkozóan tehát két homlokegyenest ellenkező nézet alakult ki. Az egyik alapján a legnagyobb bizalmatlansággal kell viseltetni mindazzal szemben, ami a régen fenálló rendszer megváltoztatását foglalja magában, továbbá a külön nemzeti haderő felállítását veszélyesnek kell tekinteni az államra. A másik szerint fel kellett volna bomlasztani a meglévő hadsereget egy külön osztrák és magyar hadseregbe. Mindkét irányzat elgondolásainak fő vonásai azonban elfogadhatatlanok voltak, mivel nem számoltak a konkrét történelmi körülményekkel. Egy olyan két központú rendszerben, mint a Habsburg Monarchia, nem lehetett figyelmen kívül hagyni egyik fél kívánságát sem, az egész államalakulat felbomlásának veszélye nélkül. A probléma megoldásának érdekében tehát egy olyan kompromisszumot kellett találni, mellyel ha átmenetileg is, de mindkét ország politikai körei elégedettek, s ami biztosítja együttműködésüket.

John hadügyminiszter terve 1867. június 30-án jutott el gróf Andrassy Gyulához, a magyar miniszterelnökhöz és honvédelmi miniszterhez. Időközben ugyanis Ferenc József beleegyezett abba, hogy Andrassy vezetésével önálló magyar honvédelmi minisztérium alakuljon. Eldöntésre várt azonban még az a kérdés, meddig terjedjen ki a minisztérium hatásköre, milyen ügyekben legyen döntési vagy javaslattevő joga, rendelkezze-e csapatokkal és azok milyen harcértékűek legyenek. E kérdésekről folyó tárgyalásokon az új magyar miniszterelnök és honvédelmi miniszter képviselte a magyar uralkodó körök érdekeit.

A végleges döntés meghozatala nem volt könnyű, nagy ellentéteket kellett áthidalni. Andrassy látta, hogy sem John terve, sem a magyar parlamenti ellenzék álláspontja nem fogadható el. Konkrét elképzelése azonban kezdetben neki sem volt. A helyzetet megnehezítette az is, hogy a hadseregbe vonatkozó 1867. évi 12. tc. 11. §-a nem volt elég világosan és egyértelműen megfogalmazva.³² Ebből egy olyan magyar hadsereg megerteremtésére is lehetett következtetni, mely a közös hadsereg részét alkotja. A magyar ellenzék követelése alátámasztásául többek között erre a pontra is támaszkodott. A király egyelőre szintén nem hajlott semmilyen engedményre. Tehát a megegyezést meg kellett előznie egy tervezetési időszaknak, amelyben a

30 Országos Levéltár, Miniszterelnökség (a továbbiakban OL. min. eln.) 1868, 60/213 sz.

31 OL. min. eln. 1868, 60/193 sz.

32 „O Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán, mindaz, ami az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezénylésre és belsejére vonatkozik. O Felsége által intézendőnek ismertetik el.” (Magyar Törvénytár, 1836—1868, évi törvénycikkek, Budapest, 1896, 335. o.)

szembenálló felek kialakítják saját álláspontjukat, s a viták során egymás nézeteit és szándékait megismerve közelednek egymáshoz. Ez az időszak 1868. május 29-ig tartott. John hadügyminiszter megbízta Grivicic, György tábornokot, hogy közvetítsen közte és Andrássy közt. Andrássy részletes javaslatot dolgozott ki Gelich Richard osztálytanácsossal, a későbbi honvédelmi minisztériumi hadműveleti osztály vezetőjével. Közben Beck Frigyes ezredes, a király katonai irodájának főnöke és legközvetlenebb katonai tanácsadója, tanulmányt készített a hadsereg kettéosztása ellen és tárgyalt Andrássyval. A személyes érintkezések és véleménycserék hoztak némi eredményt. Bécs jobban megismerte Andrássy törekvéseit, s meggyőződhetett a Monarchiához való hűségéről. Grivicic és Beck pedig részben közelebb is kerültek a magyar miniszterelnök álláspontjához.³³ 1868 januárjában megérkezett Bécsbe Gelich törvénytervezete is, amely egy nemzeti színezetű, de szorosan a közös hadsereghez tartozó magyar katonaság felállítását javasolta. Hivatalos tervben akkor szerepelt először a „honvéd” kifejezés. John hadügyminiszter, aki továbbra is ragaszkodott eredeti elgondolásához, látva a felek közeledését, lemondásra kényszerült. Helyét báró Kuhn Ferenc altábornagy foglalta el.

A hadsereg ügyét azután különféle fórumokon tárgyalták.³⁴ 1868 januártól május végéig még sok osztrák kételkedést kellett eloszlatni, míg végül végleges fogalmazásban megszületett a honvédségről szóló törvényjavaslat. Az osztrák uralkodó körök beleegyeztek abba, hogy a magyar honvédelmi minisztérium közigazgatása alatt létrejőjön egy 78 zászlóalj magyar és 4 zászlóalj horvát lovasszázadból álló honvédség, amelynek zászlaja, ruházata, szolgálati nyelve magyar, illetőleg horvát. Ennyit engedett Bécs. Ragaszkodott viszont ahhoz, hogy katonai ügyekben a király által kinevezett főparancsnok álljon a honvédség élén, a honvédség csak második vonalbeli fegyveres erő legyen, amely a közös hadseregnek csak kiegészítő része, s hogy újoncállításra csak a közös hadsereg igényeinek kielégítése után kerüljön sor. Ezek voltak Andrássy által tett engedmények. A közel egy esztendeig tartó tanácskozásokon, vitákon kristályosodott ki tehát az a mindkét fél által elfogadható közös alap, amelyen a részletek kidolgozhatóvá váltak, s megkezdhetett megvalósításuk.

Mi okozta Bécs engedékenységét? Ehhez nagy általánosságban feltétlenül hozzájárult Ausztriának Olaszországgal és Poroszországgal szembeni katonai és politikai kudarca, európai nagyhatalmi pozíciójának megingása. A vereségek következtében szétzilálódott hajdani birodalom 1867-ben nem tárgyalhatott erőpozícióból. E mellett azonban meghatározó volt Andrássynak Bécsset támogató politikája, mely rugalmasan alkalmazkodott az új helyzethez. A magyar nagybirtokos osztály a dolgozó tömegek és a nemzetiségek feletti uralmának stabilizálása érdekében a kiegyezés itthoni elfogadtatására, megszilárdítására és a Monarchia védelmére törekedett. Érdekében állott az új állam ütőképességének megteremtése és állandó fokozása. E célból beleegyezett az ország segítő erejének a legmesszebbmenő felhasználásába. Ez határozta meg a honvédség kérdésében elfoglalt álláspontját. Olyan megoldást keresett, amelynél Magyarország áldozatvállalása elé nem gördül politikai akadály, vagyis az ellenzék nemzeti követelése bizonyos mértékig kielégítést nyer. „Mindaz, amit a Monarchia két része saját honvédsé-

³³ Grivicic ismerve a magyarországi ellenzéki hangulatot, helyesnek tartotta Andrássy elgondolását egy mérsékelt nemzeti színezetű katonai reform kidolgozására. Beck javasolta John terveinek felülvizsgálását, s túlzottan ítélte meg a hadsereg feldarabolásának vádjával illetni Andrássyt.

³⁴ Berkó István: A magyar királyi honvédség története. 1868—1918. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár, 1928. 19—23. o.

géért áldoz, a közös hadsereg erősödésére fog szolgálni, s tiszta nyereség a dinasztia és a Monarchia részére, minthogy egyrészt Magyarországot semmi szín alatt nem lehetett volna arra bírni, hogy azon áldozatokat, melyeket a magyar honvédség számára készségesen hoz, az eddigi hadkötelezettség mértékén túl, az állandó hadsereg javára hozza...” — írja Andrássy a véderő javaslatok előnyeit indokló emlékiratában.³⁵ A nemzet áldozatvállalásának fokozásához tehát nemzeti mázra volt szükség, mert a „nép széles rétegeiben külön nemzeti hadseregért lelkesültek...”, „az ország önállását véderő ügyekben is kifejezve óhajtották látni.”³⁶ Ehhez járult még az évszázados ellenszenv az osztrák hadsereg iránt, valamint az 1848-as honvéd név varázsa. Ezek alapján világossá vált, hogy... a centralizáció, mely... a politikában megbukott, nem tarthatta fenn magát mint egyedül uralkodó elv a hadseregben sem.”³⁷ A magyar nacionalizmusnak és a dualizmus rendszere megszilárdulásának szoros összefüggését fel kellett ismerni a bécsi udvarban is. A királynak és politikusainak rá kellett jönniük arra, hogy az új helyzetben nem John merev, idejétmúlt tradíciókhoz ragaszkodó elképzelés, hanem Andrássy javaslata áll igazán a dualista állam érdekében. Emellett alkalmas volt a magyar nagybirtokos osztály hatalmának megalapozására is a kiegyezés elfogadtatása útján.

A Béccsel való megegyezés után hátra volt még a honvédségről szóló részletes törvényjavaslat kidolgozása és elfogadtatása a magyar országgyűléssel. Itthon nagy érdeklődéssel várták a kormány honvédelmi politikáját. Különösen az 1861-ben megalakult honvéd egyesület tagjai voltak türelmetlenek. Taglétszáma 1867-ben megnőtt, mert a koronázás utáni királyi amnesztia-rendelet következtében számosan hazajöttek az 1849-es emigránsok közül.³⁸ Mint volt 48-as honvéd tisztek — katonai ismereteik alapján — katonai alkalmaztatásukat remélték. A magyar hadsereg kérdése tehát közelebbről érintette őket.

Perczel Mór — Zalaegerszeg képviselője — 1867. november 15-én értekezletre hívta mindazon képviselőtársait, akik honvédek voltak. Megállapodtak abban, hogy interpellációt terjesztenek be a kormányhoz a honvéd ügyre vonatkozóan. Ezt december 30-án be is nyújtották.³⁹

A törvényjavaslatokat mintegy féléves előkészítés után 1868. június 12-én hagyta jóvá a minisztertanács. Mindössze egyetlen módosítás történt: a megalkandó honvédségi tisztikar közé felvették a volt honvéd tiszteket is.⁴⁰ 1868. június 27-én kezdődött meg a véderőről, a honvédségről és a népfelkelésről szóló tervezetek országgyűlési általános vitája, mely nagy hevességgel egy hétig dült.

Különösen a véderő kérdésében bontakozott ki nagy harc. Az ellenzék sokan tartotta az Ausztriának tett engedményeket. Madarász József a tervezetet úgy tekintette, „... mint az arisztokratikus elemeknek a... demokratikus elvek elleni támadását...”, amely által „a nemzet legdrágább kincsének, ifjúságunknak... élete vettetik áldozatul a haza megmentése színe alatt az osztrák birodalom eddig telhetetlen, tehát kielégíthetetlen és mégis szerintem meg sem menthető oltárára.”⁴¹ A tervezet szerinti közös hadsereg lét-

³⁵ Lederer Béla: i. m. I. köt. 330. o.

³⁶ Uo. 326. o.

³⁷ Uo.

³⁸ Többek között Klapka György, Pulszky Ferenc, Horváth Mihály, Türr István, Perczel Mór.

³⁹ A következő kérdésekre kértek választ: 1.) A kormány tervbe vette-e a védrendszer és a honvédelmi rendszer átalakítására vonatkozó tervezet benyújtását? 2.) A tervezet összeállítására milyen intézkedéseket tesz? 3.) 1867-ben sor kerül-e a tervezet benyújtására?

⁴⁰ OL. minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1868. év 25. sz.

⁴¹ Lederer Béla: i. m. I. köt. 334. o.

számát (800 ezer fő) „szégyenletes picinek” tartotta. A bírálók zöme külön magyar hadsereget akart, s Ausztria rosszakaratának tulajdonította az ellenkezést. A szélsőbal szónokai (Madarász mellett Patay István, Nagy Ignác, Simonyi Ernő) egyöntetűen elleneztek a tervezetet. Madarász többedmagával még azt is indítványozta, hogy a kormány az elhangzott elvek alapján új javaslatot terjesszen elő.

Más volt a helyzet a középbalnál. Részletkérdésekben bírálták ugyan a javaslatot, de alapvető elgondolásait — az általános hadkötelezettség bevezetését, a honvédség felállítását — elfogadták, s megfelelő tárgyalási alapnak tekintették. A vezérszónokok Tisza Kálmán, Ghyczy Kálmán inkább a magyar kormány és a parlament jogainak szélesítését kívánták. Többek között követelték annak kimondását, hogy a honvédséget csak az ország érdekeivel megegyező hadjáratokban lehessen felhasználni. Kifogásolták a közös törvényalkotást a hadügy kérdésében, továbbá azt, hogy a katonai költségvetés megállapítására az országgyűlésből egy bizottságot különítenek ki. Ellenezték a közös hadsereg magyarországi újonckeretének tíz évre előre való megállapítását és hiányolták a honvéd tüzér és műszaki csapatokat.

Andrássy az 1868. augusztus 3-án tartott nagy válaszbeszédében háfázot-tan visszautasította az önálló magyar hadseregére vonatkozó indítványokat és mindazokat a követeléseket, amelyek a dualista rendszer erősítését gátolták. Az évenkénti újoncmegajánlás veszélyességét — amely magában foglalja a létszám állandó változtatásának lehetőségét — az alábbiakban eszeltte: „... vagy haszontalan keretet tart fent az ország az újoncok betanítása végett... vagy pedig pénz pazarlás más úton, mert midőn a háború közeledik — és mai napság, mint tudjuk, éppen a mindenütt átalakított szervezetek következtében, annak előkészítésére igen rövid idő kívántatik — akkor rögtönözve mindenáron új keretet és technikai testületeket, fegyvereket kellene szerezni, hogy az illető katonák betanítottassanak, és ekkor valószínű, hogy mielőtt ez megtörtént, már a háború talán bevégeztetett.”⁴² A többi ellenvétést is hasonló módon, megfelelő érvekkel igyekezett tarthatatlanná tenni, miközben a kormánypárti képviselők élénk helyesléssel kísérték beszédét. Andrássy nem elégedett meg az ellenfél álláspontjának cáfolatával, hanem nyíltan tudomására hozta, hogy az ellenvéleményt csak demokratikus máz-nak, alkotmányos játéknak tekinti, ezért az ellenzék javaslatait nem is veszi komolyan. „... Nem először történik, hogy a legnagyobb és leghasznosabb és az illetőkre nézve legüdvösebb dolgok csak úgy vitetnek keresztül, ha bizonyos nemű ellenzékre még az elengedő súly sem helyeztetik; és hogy alig létesült még valami jó nélkül, hogy bizonyos mértékben zajos ellenzést ne idézett volna elő.”⁴³ Csak a Monarchia és Magyarország külső és belső ellenségeinek kedvez az a széthúzás, amely e kérdésben megmutatkozik a parlamentben — hangoztatta Andrássy beszédének végén, remélve ettől a kedélyek lecsillapodását. Az ellenzék azonban ezután sem hallgatott el. Soraikból még 23 képviselő kért szót és bírálta a törvényjavaslatot. Erre a rohamszerű ellentámadásra kénytelen volt Deák is reagálni. Beszédében történetileg próbálta „igazolni” az önálló magyar hadsereg követelésének „tarthatatlanságát”. 1715-től, az állandó katonaság létrehozása óta, „tekintse végig bárki a törvényeket és az országgyűlési iratokat, látni fogja — mondotta —, hogy teljesen önálló, független, külön magyar hadsereg létezésének nyoma sincs bennök.” A rendek azért nem sürgették — indokolta Deák — „... mert azon meggyőződésben voltak, hogy két ilyen elkülönözött, független és ön-

42 Uo. 343. o.

43 Uo. 348. o.

álló hadsereggel, annyi harc és veszély között sem a hazát, sem Ő Felsége trónját, s többi országit pragmatica sanctio értelmében megvédeni nem lehetett volna.”⁴⁴ Az az ország, amely csak az osztrákok segítségével volt megvédhető, a nagybirtokosoké volt még közvetlenül 1867 után is. Hatalmuk fenntartásához valóban szükség volt külső támaszra. Az újonnan létrehozott politikai rendszerben még a középbirtokosok sem érezték igazán odahaza magukat, s ezért vonakodtak hozzájárulni változatlan keretek közötti megszilárdításához, jelen esetben a három törvénytervezet lényeges módosítás nélküli elfogadásához. Az országgyűlésen azonban kisebbségben voltak. A szavazás végül is a kormánypárt javára dőlt el augusztus 4-én. A 401 parlamenti képviselő közül 235 a javaslat mellett szavazott, és csak 43 ellene. A többiek közül 120 távol maradt és 3 nem szavazott.⁴⁵ Az általánosságban való megtárgyalás után következett a törvényjavaslatok részletekbeni elfogadása. A vita augusztus 8-ig tovább folytatódott a kormánypárt és az ellenzék között. Azonban csak kisebb jelentőségű szövegmódosításokra került sor.⁴⁶

Az országgyűlés többségének, a kormánypártnak ízlése alapján módosított szövegek november 13-án kerültek a birodalmi tanács elé, majd annak elfogadása után 1868. december 5-én került sor a véderőről szóló 1868. évi 40. tc., a honvédségről szóló 1868. évi 41. tc. és a népfelkelésre vonatkozó 1868. évi 42. tc. szentesítésére. Ebből az alkalomból Ferenc József hadseregpáncsot bocsájtott ki, melyben bejelentette az általános védkötelezettség bevezetését és a honvédség megteremtését. „A hadsereg mellett egy új elem, a honvédség, kiegészítő részként csatlakozik a közös véderőhöz. Célja ugyanaz, mint a hadseregé, hasonló elemekből, részben magából a hadseregből alakul.”⁴⁷

1868 végére tehát végérvényesen papírra került a dualista rendszerű állam egyik legfontosabb erőszakszervének, a hadseregnek, Magyarországon a honvédségnek, Ausztriában a Landwehr-nek alapokmánya. A honvédségről szóló törvény visszatükrözi a magyar társadalom felemásságát; belső szervezetének polgári haladó és reakciós vonásait.

A közös hadügyből fakadóan a magyar Honvédelmi Minisztérium sok esetben csak Bécs hozzájárulásával cselekedhetett, vagy a királyi rendeletek egyszerű végrehajtására kényszerült. A honvédségnek a „második vonal”, a „kiegészítő rész” jellege sem akadályozta meg az osztrák uralkodó köröket abban, hogy a honvédség feletti rendelkezés főbb szálait kézben tartásák. A honvédség tartalékállományának összehívása, illetőleg mozgósítása a magyar honvédelmi miniszter ellenjegyzése mellett csak a király rendeletére történhetett meg. A tiszteket is a király nevezte ki. A honvédelmi miniszternek tábornokok és törzstisztek kinevezésének esetében csak hozzászólási, más esetben felterjesztési joga volt. A csapatok szervezéséhez, létszámának megállapításához, állomáshelyének megválasztásához királyi jóváhagyás kellett. A magyar honvédelmi miniszter köteles volt esetenként tájékoztatni a közös hadügyminisztert a honvédség létszámáról, felszereléséről, a kiképzés eredményéről és a fegyelmi állapotról.

A magyar kormány csak a katonai közigazgatás és az adminisztrációs jellegű feladatokat végezhetette önállóan. Meghatározta a honvédség kiegészítésének rendszerét, a szolgálat időtartamát, letöltésének módját, a csapatok ki-

44 Uo.

45 Uo.

46 OL. min. eln. 1868. 1396. sz.

47 OL. min. eln. 1868. 1443. sz. — Az eredeti német szöveg: „Neben der Armee tritt ein neuer Element — die Landwehr als ein ergänzender Teil zum gemeinsamen Wehrkraft hinzu. Sie dient dem gleichen Zwecke wie die Armee — sie geht aus gleichen Elementen, sogar teilweise aus diesem selbst Heer”.

képzésének menetét, a költségvetés összegét békében, nyilvántartotta a hadköteleseket s intézte a személyi ügyeket, a csapatok élelmezését, felszerelését és elszámolását. Esetenként kirendelte a karhatalmi alakulatokat.

Az 1868. 41. tc.-ből visszatükröződik a honvédség kiépítésének politikai sajátossága: az Ausztriától való függés, a nagybirtokok osztály uralmának fennmaradása, miközben a termelőerők tőkés fejlődése élenkebb üteművé vált. Az 1868-as honvédség egész történetén végighúzódnak a társadalom, a dualista rendszer ellentmondásai. Létezik magyar honvédség, de a magyar kormány nem rendelkezik felette. Bevezetik az általános hadkötelezettséget, de a függés és feudális maradványokkal terhes társadalom megakadályozza hatásának teljes kibontakozását. A honvédség feladatai közé tartozott a belbiztonság fenntartása is, erre azonban — mint később látni fogjuk — csak korlátozott mértékben kerülhetett sor.

A honvédség megeremtése mindezek ellenére hozzájárult a dualista rendszer megszilárdulásához, a nagybirtokosok politikai hatalmának ideiglenes megerősödéséhez a tőkés fejlődés viszonyai között Magyarországon. Az 1867 utáni honvédség tehát csak nevében azonos az 1848—49. évvel. Az előd a nemzeti függetlenség megeremtése, a társadalom gyökeres megváltoztatása érdekében jött létre, s vívta dicsőséges harcát. Az 1867 utáni a nagybirtokosoknak a dolgozó tömegek és a nemzetiségek feletti hatalmát szilárdította s a feudális maradványok továbbélését segítette elő. Az ellenforradalom történetírása ebben a kérdésben is hamisított, amikor jellegét tekintve egyenlőségi jelet tett a két honvédség közé és összekötő kapcsolatok tekintette a Horthy-hadsereg, valamint az 1848—49-es között. „A háromféle honvédség tehát külön-külön alakult. Mindhárom azonban lényegében ugyanaz volt: magyar fegyveres erő, a régi törvényekben is ősidőktől foglalt exercitus hungaricus.”⁴⁸

II. A HONVÉDSÉG MEGSZERVEZÉSE

1. A honvédség megalakításának első lépései

Az első újoncok behívása és kiképzésének megkezdése előtt létre kellett hozni a honvédség központi szerveit. Mindenekelőtt a Honvédelmi Minisztérium felállítása vált szükségessé, hogy irányíthassa a szervező munkát. A minisztérium kiépítése tulajdonképpen már Andrássynak ideiglenes honvédelmi miniszterré való kinevezésével megkezdődött.⁴⁹ Az 1867-es minisztérium a budai várban, a Káncz-féle ház kilenc szobás lakásában kapott hajlékot.⁵⁰ Egyenlőre csak két osztályra tagozódott, s főleg a védtörvényjavaslatok előkészítésével, a létrehozandó honvédség szervezeti alapelveivel s a feloszlattott helytartótanácstól visszamaradt katonai ügyekkel foglalkozott.⁵¹ Az 1868. évi 41. tc. elfogadása után alakultak ki a minisztérium alapjai. A megnövekedett feladatok folytán szükségessé vált az osztályok számának sza-

48 Bérkó István: i. m. 11. o.

49 A századfordulóig honvédelmi miniszterek voltak:

1867—1871 gróf Andrássy Gyula

1871—1872 gróf Lónyay Menyhért

1872—1882 Szende Béla

1882—aug.-okt. báró Orczy Béla

1882—1883 gróf Ráday Gedeon

1883—1884 báró Orczy Béla

1884—1903 báró Fejérváry Géza

50 OL. min. eln. 1867. 78. sz.

51 A Honvédelmi Minisztérium két osztályának hatásköre: az egyik osztály az újoncoszás, pótlás és elbocsájtás ügyeit intézte, a másik szervezéssel, menetekkel, kórházakkal, nyilvántartással, alapítványi és személyi ügyekkel foglalkozott.

poritása, létszámának növelése. 1869 elején már hat osztály működött három csoportra osztva. Ezenfelül volt még az elnöki osztály, a számvevőség és a segédhivatal.⁵² Létszáma az 1867. évi 42 fővel szemben, 82 főt tett ki.⁵³ A honvédség fejlődésével természetesen állandóan növekedett a minisztérium is. Szervezetének többszöri módosítása folytán 1890-ben már 19 osztályból állt s létszáma 128 főre szaporodott.⁵⁴ Az első, 9 szobás rezidencia hamarosan szűknek bizonyult, az osztályok egy része szétszórtan, magánházakban helyezkedett el a Szentháromság téren, az Üri utcában és a Bécsi-kapu utcában. 1881-re felépült a minisztérium új épülete a Szent György téren, amely bővítés után 1890-től végleges elhelyezést biztosított minden osztály számára.

Az újonnan megalakult Honvédelmi Minisztérium személyzete részben a helytartótanács volt alkalmazottaiból került ki. A kormány szívesen látta a katonai közigazgatásban és a hadkiegészítésben jártas embereket. A helytartótanács hivatalnokainak jelentős része már évtizedeken keresztül foglalkozott hadkiegészítési ügyekkel. Beosztást kaptak még volt cs. kir. tisztek, vármegyei hivatali előkelőségek s támogattjaik.⁵⁵

A honvédelmi törvények szentesítése után hamarosan, még 1868 decemberében felállították a honvéd főparancsnokságot is. A király József főherceg altábornagot nevezte ki a főparancsnoki tisztségre, aki 1905-ig látta el ezt a feladatot. Törzsébe kizárólag volt cs. és kir. tisztek kerültek. Létszáma a megalakuláskor mindössze két törzstisztből és három tisztből állott. Az idők folyamán természetesen ez a szerv is bővült.⁵⁶ A főparancsnokság irányította s ellenőrizte a kiképzést, a katonai szolgálatot, felügyelt a fegyveremlre. Jogában állt a tiszti személyi ügyekben a honvédelmi miniszternek javaslatot tenni.

1869 áprilisában, még a csapatok felállítása előtt került sor a hadkerületi parancsnokok kinevezésére. Az 1868. évi 41. tc.-ben szereplő 6 kerület nevét pesti, kolozsvári, kassai, pozsonyi, budai és zágrábi hadkerületre változtatták. 1871-ben ismét módosítás következett be: a kerületek száma 7-re szaporodott és mindegyik római sorszámot kapott. Az alábbi beosztás 1913-ig lényegében meg is maradt:⁵⁷ I. pesti, II. szegedi, III. kassai, IV. pozsonyi, V. budai, VI. kolozsvári, VII. zágrábi honvéd kerület. (A hadkerület elnevezés 1870-ben honvéd kerületre változott.) A honvéd kerületi parancsnokság ellenőrizte a területén elhelyezett csapatok tevékenységét, a parancsnokok fenyítő jogkörének gyakorlását. Az 1869. évi szervezés szerinti állománya állott: egy kerületparancsnokból, egy lovassági törzstisztből, egy parancsőr főtisztből, egy hadbíróból és három hadbiztossági tisztviselőből. Az utóbbiak száma csak a pesti kerületnél emelkedett négy főre. 1890-ig rendszerezettek még egy vezérkari főnököt (1871), segédtsízt helyettesít (1884), egy-két

52 OL. min. eln. 1868. 120/1501. sz.

53 OL. min. eln. 1867. 79. sz. OL. min. eln. 1868. 120/1501. sz.

54 *Berkó István*: i. m. 41. o.

55 OL. min. eln. 1867. 780. sz.

Az 1867-ben kinevezett osztálytanácsosok: Gelich Richárd, volt cs. és kir. hadseregbeli tisz, Benárd Lajos, a helytartótanács volt tanácsosa.

OL. min. eln. 1868. 120/1573. sz.

Miniszteri tanácsos: Szende Béla, Arad vármegye főispánja, megelőzően Brassó megye alispánja.

OL. min. eln. 1867. 120/1574. sz.

A Honvédelmi Minisztérium kinevezett tisztek közül: gróf Schweinitz Gyula őrnagy, nyugalmazott cs. és kir. tisz és Gräzenstein Artur főhadnagy, a cs. és kir. 42. gyalogezred volt segédtsíztje.

56 1871-ben újabb segédtsízt helyet szerveztek, 1873-ban rendszeresítették az adlatusi beosztást a főparancsnok helyettesítésére. Ezt a tisztséget 1873-tól 1876-ig Nagy Károly altábornagy, 1876-tól 1890-ig Graef Ede altábornagy töltötte be, 1871-től először egy, majd több hadbíró rendszeresítették.

57 Mindössze annyi változás történt, hogy a budai kerület székhelyét 1876-ban Székesfehérvárra helyezték át.

beosztott tisztet — ezekből alakult 1890-ben a kerületi parancsnokság katonai osztálya. 1887-ben megszervezték a kerületi bíróságot és a gazdasági osztályt.

1869 júliusában kinevezték a 82 zászlóaljparancsnok nagy részét is. Az első tisztikar volt honvéd tisztekből és szolgálatra alkalmas nyugdíjasokból, a közös hadseregből kilépettekből került ki. A még hiányzó tisztek kijelölésére egy vegyes polgári és katonai bizottság alakult, amelyben a közös hadsereg is képviseltette magát két ezredessel és egy őrnaggyal.

A tisztek kinevezésénél a politikai szempont megelőzte a szakértelmet. Elsősorban azok jöhettek számításba, akik elismerték és támogatták a kiegyezést, a kormány mellett álltak s hajlandónak mutatkoztak tevőlegesen is részt venni a rendszer megszilárdításában. Ilyen követelményt támasztottak a hatóságok a volt honvéd tisztekkel szemben is. Csak akkor számíthattak alkalmazásra, ha múltjukat megtagadva, tanújelét adták a kormány és Ausztria iránti ragaszkodásuknak, „ildomos politikai magatartás”-uknak.⁵⁸ Több alkalommal vezető politikusok, vagy ismeretségi körük javaslatára töltötték be egy-egy tiszti állást. Maga Andrássy nyíltan beszélt arról, hogy tisztnek ajánlotta mindazokat, akiket eléggé ismert és akiket ismerősei támogattak.⁵⁹ A tanácsadók természetesen kormánypártiak, legtöbbször esetben főispánok voltak. Ezért sokszor még a középbirtokosi ellenzék emberei is háttérbe szorultak. A tisztikar másik részét a közös hadsereg volt tisztjeiből alakították ki. Ez a réteg rendszerint „osztrák fejjel” politizált s a szakmai irányítást tartotta kezében. A nemzeti színezetet alárendelte a honvédség ütőképessége növelése kérdésének. Legtöbbjük magyar származása ellenére alig beszélte a hazai nyelvet. Vezető egyéniségük József főherceg volt, aki a kevésbé képzett magyar tiszteket a legszívesebben felváltatta volna közös hadseregbeliekkel.⁶⁰ A honvédség magasabb beosztású tisztikarában tehát jelen volt mind a nagybirtokos, mind az osztrák érdekeket képviselő szárny. Származás szerinti megoszlásában két kategória dominált: a birtokos osztály és a kormánypárt ugródeszkáján pozícióhoz jutott hivatalnoki réteg. A parancsnoki karnak ez az összetétele megfelelt a kiegyezés szellemének, a birtokosok hatalma megszilárdításának és az osztrák barátságának.

A központi szervek felállítása és a tisztikar egy részének kinevezése után meg kellett határozni a honvédség megszervezésének sorrendjét és a végrehajtandó feladatok határidejét. Andrássy — mint miniszterelnök — 1869. április 29-én valamennyi törvényhatóság számára körrendeletet bocsájtott ki, melyben a tényleges szolgálati idő kezdetét október elsejében jelölte meg. Intézkedett továbbá az újonckiképzéshez szükséges altiszti kar megteremtéséről és felkészítéséről. Május 23-ára egy pesti főtanosztály felállítását, majd ennek július végi feloszlata után a kerületi tanosztályok megszervezését rendelte el. Ezek feladata volt a gyalogos és lovas altisztek kiképzése. Miután a törvények folytán október 1-e előtt senkit sem lehetett behívni, a tanosztályok számára szükséges létszámot toborzás útján kellett biztosítani. Kerületenként toborzási bizottságokat állítottak fel, amelyek május 21-re a hat honvéd kerületből 223 lovast és 547 gyalogost, összesen 770 legénységi állományú egyént kellett toborozni. A kerületi tanosztályok számára július 30-ára 2512 főt kellett bevonultatni (465 lovast és 2047 gyalogost). Altiszti kiképzésre jelentkezettek mindazok, akiket eddig már besoroztak, de a közös hadseregbe valamilyen oknál fogva nem hívták be, továbbá azok, akik a ka-

⁵⁸ OL. min. eln. 1869. 46. sz.

⁵⁹ Lederer Béla: i. m. II. köt. 194. o.

⁶⁰ Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Honvéd főparancsnokság (a továbbiakban: HIL, honv. főpság.) 1874. 2114. sz.

tonaidejüket már kiszolgálták és honvédkötelezettség alá nem tartoztak. Külön engedéllyel a be nem sorozottakat is fel lehetett venni. Az elfogadott önkéntesek felesketésük után pénzt is kaptak: a kiszolgált gyalogos vagy lovas őrmesterek 3, a szakaszvezetők, tizedesek, puskaművesek, kiképzett vadászok 2 aranyat. Az altisztek és a puskaművesek ezen kívül még napi 10 krajcár napidíjban is részesültek a szolgálatban állás idején. A rendfokozat nélküli gyalogosok a tanosztályba lépéskor 3, a lovasok pedig 3.50 forintot kaptak.⁶¹

A toborzás nem folyt le zavartalanul. Egyrészt akadályozta a kiegyezést ellenzők agitációja. Például Pécssett hazaárulónak és gazembernek nevezték a honvédségbe önként belépni szándékozókat.⁶² A pozsonyi kerületparancsnok arról panaszkodott a honvédelmi miniszternek küldött jelentésében, hogy május 11-ig alig akadt jelentkező. Részére megengedték a 17 évesek toborzását.⁶³ Másrészt ellenállást váltott ki az országon kívülről jövő ellenpropaganda a nemzetiségek között. 1867 után ugyanis megélenkült a nemzetiségek uszítása az új rendszer ellen. Ebben főleg egyes román politikai körök jártak az élen s nem is eredménytelenül. „Jogaink lábball vannak taposva, nemzetiségünk ki van gúnyolva, drága hazánk autonómiája és függetlensége meg van gyilkolva — írta egy román röplap még 1868 elején — Erdélynek Magyarországgal egyesülése beleegyezésünk nélkül, sőt éppen nyílt tiltakozásunk ellenére történt... Az óra ütött... mindegyiknek közülünk teljesítenie kell kötelességét.” A kötelesség, amelyre a röplap felhívta a figyelmet, a szöveg lemásolása és terjesztése volt.⁶⁴ A Monarchiával való szembehelyezkedés többek között a katonakötelezettség kijátszásában mutatkozott meg. A fiatalok egy része a közös hadseregbe, illetve a honvédségbe való bevonulás elől, a határon túlra szökött. Naszód vidékéről (Beszterce-Naszód megye) 1869 nyarán három hadköteles Romániába ment át és beállt katonának.⁶⁵ A nagyhalmágyi (Arad megye) román papot a hatóságok elmozdították állásából, mert a bevonulások ellen bujtogatott.⁶⁶

Mindezek ellenére az előírt időben és létszámban a főtanosztály megkezdte a toborzottak kiképzését. Az ott folyó munka magát a királyt is érdekelte, aki a tanfolyam végén szemlét tartott. Az elért eredményekről elismerőleg nyilatkozott. „Külön meglepedésemre szolgált, hogy a mai alkalommal a honvéd főtanosztályoknak, katonai kiképzetésükben, előmeneteleiről meggyőződhettem, minek folytán kellemesen indítatva éreztem magam... elismerésemet nyilvánítani.”⁶⁷ Felhívta továbbá a részvevők figyelmét a tanultak hasznosítására beosztási helyeiken.

A központi tanosztály felosztása után megalakultak a kerületiek, s október végére rendelkezésre állt az a minimális létszámú altiszti gárda, mely elegendő volt a kivételesen november 1-re behívott újoncok kiképzésére. Az első újoncbevonulás alkalmával öt korosztályt — 20—24 éveseket — vettek igénybe. A tervezett 48 900 fővel szemben csak 43 876 vonult be.⁶⁸ A kimaradtakat valamilyen jogcímen felmentették. Ezzel a legénységi létszámmal alakult meg a kiegyezés utáni honvédség, amely az év végére — tartalékosokkal együtt — 580 tisztre és mintegy 70 ezer legénységi állományúra emelkedett. Ez volt a dualista rendszer első „magyar hadserege”, mely évtizedekig csak a hazai uralkodó körök szilaj magyarkodásának dokumentálására

61 OL. min. eln. 1869. sz., 882. sz. körrendelet.

62 HIL. Honvédelmi Minisztérium elnöki (a továbbiakban: HM. eln.) 1869. 1150. sz.

63 HIL. HM. eln. 1869. 1170. sz.

64 OL. min. eln. 1868. 297/388. sz.

65 HIL. HM. eln. 1869. 1003. sz.

66 HIL. HM. eln. titkos 1870.

67 OL. min. eln. 1869. 901. sz.

68 HIL. honv. főpás. eln. 1870. 189. sz.

volt alkalmas, nem pedig az esetleges hadi feladatok eredményes megoldására. Ennek ellenére megtalálhatóak voltak benne a korszerű hadszervezés elemei.

2. A hadseregszervezés korszerű elveinek alkalmazása a magyar honvédségnél

A kiegyezés utáni honvédség fejlődése az első világháborúig két szakaszra osztható. A határvonalat a honvédségről szóló 1890. évi 5. tc. jelenti. Ez a törvény — a honvédség fennállása óta először — 12 500 fő évi állandó újoncjutalékot írt elő, ami kiküszöbölte a tényleges katonák körüli bizonytalanságot, lehetővé tette az állandó létszámú csapatok vezetésének gyakorlását. A honvédség ettől az időtől kezdve válik fokozatosan elsővonalbeli hadsereggé.

Az 1868—1890 közötti időszakban már kialakultak a honvédség alapvető vonásai, melyek lényegileg az első világháborúig változatlanok maradtak.

A hadkötelezettség a honvédségnél 20 éves kortól kezdődött és 36 éves korig tartott. Ezen belül 12 év volt a szolgálati idő, mely ténylegesre és tartalékosra oszlott. Az előbbinek időtartama 1890-ig megszakításokkal először 12, majd 21 hónap volt. 1890-től 24 hónapra emelkedett. A fennmaradt hónapok tartalékos szolgálatnak számítottak. A két kategória közötti lényeges különbség az igénybevétel idejében mutatkozott meg. A tényleges idejüket tőlőket 1883-ig 4 éven keresztül, azután 2 éven át, szükség esetén az év bármely időszakában be lehetett hívni, míg a tartalékosokat csak minden második évben az őszi nagygyakorlatok idején. Ez a rendszer érvényesítette a rövid szolgálati idő elvét, amely alapja volt az állandó nagylétszámú hadseregeknek.

A törvényben meghatározottak betartása minden fegyverforgatásra alkalmas férfire nézve kötelező volt. A tényleges szolgálati idő egészének letöltése alól azonban adtak halasztást vagy felmentést, engedélyezték lerövidítését. Ideiglenes mentességet élvezett a keresetképtelen apának, illetve özvegy anyának egyetlen fia vagy veje, a jövedelem nélküli nagyszülők egyetlen unokája, amennyiben ő volt az eltartó, az árva testvérek katonaköteles kenyerkeresője. Az ideiglenes felmentés a kedvezmény okának fennforgásáig tartott. Időközben megszűnése esetén a felmentettre a korosztályának megfelelő katonai kötelezettségek hárultak.⁶⁹

A tényleges szolgálati idejüknek egy évre való csökkentését kérhették a középiskolai végzettséget igazolók, az egyetemi vagy főiskolai hallgatók, ha tanulmányaik közben bevonultak. A vagyonosabbak — amennyiben szolgálati idejük alatt maguk gondoskodtak ruházatukról, felszerelésükről és élelmezésükről — megválaszthatták a szolgálat évét és helyét. Az állami költségen kiképzett egyévesek természetesen nem részesültek ebben az előnyben. Ebbe a kategóriába tartoztak még a végzett orvosok, állatorvosok és gyógyszerészek. Tényleges idejükből ők is egy évet szolgáltak, azonban nem az általános kiképzésben részesültek, hanem kezdettől képzettségüknek megfelelő szakterületen működtek.⁷⁰

Ez volt az úgynevezett egyévi önkéntesi intézmény, amelynek az volt a célja, hogy háború esetén tartalékos tiszteket, orvosokat stb. adjon a hadsereg számára.⁷¹ Az egyévi önkéntesek az első időben csak a közös hadsereghez vonultak be. A honvédség csak 1883-tól tért rá kiképzésükre. A Lu-

⁶⁹ 1868. évi 40. tc. 17. §.

⁷⁰ 1868. évi 40. tc. 21., 22., 23., 24. §-ok

⁷¹ Védőtörvények és azok végrehajtására vonatkozó utasítás, Pest, 1885. 215. o.

dovika Akadémia felállításával erre az időre teremtődtek meg az intézményes tisztképzés feltételei Magyarországon.⁷²

Különleges elbírálás alá estek az egyes felekezetek papjelöltjei. A többiekkel együtt őket is besorozták ugyan, de katonai szolgálatukat pappá szentelésük idejéig felfüggesztették. Felszentelésük után a honvédség létszámába kerültek mint tábori lelkészek, de csak háború esetén kellett bevonulniuk — lényegében mentesítették őket a katonai szolgálat alól.⁷³

Végül találhatunk még egy olyan csoportot, amelynek tagjai nem a rendes, hanem a nekik kedvező időben kaptak újonckiképzést. Ezután legfeljebb csak az őszi gyakorlatra voltak behívhatók. Ide tartoztak a népiskolai tanítójelöltek és a tanítók, valamint az öröklött mezőgazdasági birtokosok tulajdonosai, ha birtokukon laktak, maguk gazdálkodtak, s a birtok jövedelme egy öttagú család megélhetését biztosította.

Az eddig felsoroltak vagy halasztást kaptak a katonai szolgálat teljesítésére, vagy kedvezményben részesültek. Volt azonban az állampolgároknak egy olyan kategóriája is, amely mentességet élvezett a katonai szolgálat alól. Ide tartoztak az állami és megyei közigazgatásban, az oktatásban és egyéb állami intézményekben tevékenykedők közül azok, akiknek munkáját nélkülözhetetlennek nyilvánították. Ilyenek voltak a fegyveres erők kötelékében lévő állami tisztviselők, különféle állami hivatalok tisztviselői, az oktatás zavartalan folytatásához szükséges tanintézeti tanárok és tanítók, valamint a királyi család tulajdonában lévő birtokok ügyintézői.⁷⁴

A magyarországi példa is bizonyítja, hogy az általános hadkötelezettség bevezetése korántsem jelentette az összes hadköteles alkalmas férfi sablonos bevonulását és katonai kiképzését. A megváltás és a helyettesítés elavult rendszerének helyébe lépett a gazdasági szükségből fakadó kényszerűség a katonai kötelezettség alóli felmentésre. A hadkötelesek egy része csak rövidített katonai kiképzésen esett át, másik része pedig a felmentés előnyeit élvezte. A végleges felmentésre jogosultak elbírálásában természetesen nagy szerepet játszott a szubjektív elem, az összeköttetés, a protekció. Az uralkodó osztály és kiszolgálóinak kiváltságos helyzete tehát e tekintetben továbbra is fennmaradt, csak változott formában. A nyílt, mindenki szeme látára élvezett kiváltságok burkoltakká, leplezetteké váltak, idomulva a tőkés fejlődés természetéhez, amely minden téren burkolttá teszi a társadalmi elmentéket.

A hadkötelesek a már említett csoportosításán kívül — tényleges, tartalékos, egyévi önkéntes — kialakult még az úgynevezett póttartalékosok kategóriája. Az 1868. évi védtörvény már tesz róla említést. 1890-ig csak a közös hadsereg rendelkezett póttartalékosokkal. A honvédségnél csak 1890-től találunk ilyeneket. Ebbe a csoportba kerültek mindazok, akik valamilyen oknál fogva rövidített kiképzést kaptak, vagy akik a szükséges újonclétszámon felül estek. 1890 után a honvédség póttartalékába osztották be a papnövénydekeket és a papjelölteket, a tanítójelölteket és tanítókat, az öröklött mezei gazdaságok tulajdonosait, a családi körülmények miatt felmentetteket, a kevésbé alkalmasakat, a fölös számban besorozottakat és a közös hadseregből áthelyezett póttartalékosokat.⁷⁵ Ennek a csoportnak a tartalékosokétól eltérő háborús rendeltetése volt. Addig, amíg a tartalékosokat a honvédség hadilétszámának feltöltésére használták, a póttartalékosokkal egészítették ki a háború idején keletkezett hiányokat. Ezért katonai ismereteik gyarapítása cél-

72. HIL. honv. főpság. ein. 1863. 1098. sz.

73 1868. évi 40. tc. 25. §.

74 1868. évi 40. tc. 26. §.

75 1890. évi 5. tc. 5. §.

jából békében ők is részt vettek az időszaki fegyvergyakorlatokon. Évenkénti létszámukat az újoncjutalék tizedrészében határozták meg. Ezzel Magyarországon is kialakult a fegyverforgatásra alkalmas lakosság csoportokba sorolása a katonai használhatóság igényei szerint. Ez a felosztás kisebb módosításokkal fennmaradt a XX. század derekáig.

Az általános hadkötelezettség megkívánta a csapatok kiegészítése, pótlása eddigi rendszerének feladását és új módszer kidolgozását. Az előző időszakban, amikor hosszú szolgálati idő volt érvényben, az embercsera nagyobb időközökben, kis tömegek — pár száz, illetve pár ezer fő — mozgatásával ment végbe. Az összeírás útján besorozott és bevonultatott katonák legtöbbszörre lakóhelyüktől távol teljesítettek szolgálatot. A kiegészítés rendszere tehát csapatközpontú volt, mert a kiegészítési, közigazgatási terület csak másodlagos szerepet játszott. Az új helyzetben lehetetlenné vált több tizezer újonctömegek mozgatása a lakóhelytől távolieső csapatokhoz. A gyengén fejlett út- és vasúthálózat nagykiterjedésű lakóterületeket került el, a kezdetleges közlekedési technika alkalmatlan volt nagy tömegeknek rövid idő alatti elszállítására. Nem volt más megoldás mint a csapatok átcsoportosítása arra a területre, ahonnan katonatömegeik származtak. Az újoncok mielőbbi bevonulása mellett döntő szempont volt a tartalékosok behívásának és felszerelésének napok alatti lebonyolítása, a csapatok gyors felemelése a hadi létszámra és harcképességének mielőbbi elérése egy adott mozgósítás esetén. A területi elv alapján megszervezett kiegészítéssel ezeket a feladatokat gyorsan végre lehetett hajtani. Ez volt az új rendszer nagy előnye. A kiegészítés új módja azonban hátrányokkal is járt. Egy vidék katonái mindig az általuk már korábban is megszokott terepen gyakoroltak. Sík, dombos, hegyes stb. vidék egyikének harcászataiban szereztek ismereteket, méghozzá ismerős terepen, ahol a harc feladatok végrehajtásában oly szükséges tájékozódás szinte semmi problémát nem okozott. Ez a helyzet a kiképzés egyoldalúságának veszélyét rejtette magában. A pozitívumok azonban nagyobb súllyal estek latba, s ezek alapján kidolgozták és végrehajtották a hadkiegészítés területi elvét.

A csapatok kiegészítésének rendszere 1868—1890 között a területi elv érvényesítése mellett is több szervezeti változáson ment át. Mindig követte a csapatok szervezésében végbement változásokat, valamint hozzáidomult a honvédség létszámemelkedésének követelményeihez. A már említett hét kiegészítő kerület területét zászlóalj-járásokra osztották. Ezek száma és területe a zászlóaljjakkal változott: 1868—1890 között 82-ről 92-re emelkedett. Ennek megfelelően alakultak ki a zászlóalj-járások is. Az ország területén az 1890. évi 5. tc. elfogadásáig 92 zászlóalj-járás volt. Területüket 1871-ig század-járásokra osztották. Ezek kiegészítési és nyilvántartási ügyeit egy-egy járás-örmester végezte. Munkájukat a zászlóaljparancsnok irányította. 1871-től a járás-örmesteri beosztásokat megszüntették, mivel a területi szétszórtság miatt az itt folyó munkát a zászlóaljparancsnok csak lazán tudta ellenőrizni. A kiegészítési ügyeket a zászlóaljakhoz centralizálták, ahol e munka elvégzésére zászlóalj nyilvántartó tisztet rendszeresítettek. A zászlóaljnak magasabbegységbe való szervezése folytán a nyilvántartó tiszt mindig a magasabbegységhez került, míg végül 1889-ben létrejöttek a ma is jól ismert kiegészítő parancsnokságok. Kezdetben az ezredek pótkereteiként működtek, majd 1912-től függetlenné váltak.

A hadkiegészítés területi elve a XX. századi hadügyi reform velejárója. A csapatokat hozzákötötte kiegészítő területükhöz, a katonákat pedig a lakóhelyükön vagy annak közelében állomásozó csapatokhoz. Az egy területen lakók általában ugyanannál a csapatnál szolgáltak. Beszélgetéseikben gyak-

ran szoba került az otthon, a falu, felidéztek a katonaság előtti élményeket. Az azonos vidékről származókat közelebb hozta egymáshoz a szűkebb haza sajátos vonásainak egyformasága. Beszélgetéseik, barátkozásaik által közelebb kerültek a családi tűzhelyhez is. A csapatok összekovácsoltságában egyre nagyobb szerepet játszott egy új kohéziós erő, a földi-ség érzése. Ennek jótékony hatását hamar felismerték a vezető politikai és katonai körök. Türr István megállapította: „E körülmény, a több községek honvédeknek zászlóaljakra, dandárokba leendő összevonása alkalmával, hol minden egyes honvéd mint születése helyének a honvédelemre szánt képviselője fogja magát tekinteni, vetélyt, ingert a kitartásra fog szülni, melyet a nemzet jellemét ismerő tiszték ügyesen felhasználva, előbb a gyakorlati téren, később az el-lenség előtt, általa nagy dolgokat művelhet.”⁷⁶ Türr, aki képzett katona volt, hamar felismerte a területi elv előnyeit a csapatok kiképzésében. A katonáknak a honvédséghez való ragaszkodását azzal is növelni akarták, hogy a csapatok elnevezésében utaltak a területi hovatartozóságra. A zászlóaljok és a lovasszázadok elnevezésében a sorszám mellett már 1869-től ott találjuk az állomáshely, vagy vidékének nevét. Például: 60. nyitrai, 80. zágrábi, 9. békés-bihari zászlóalj, 2. pest-kunsági lovasszázad stb. A nemzetiségeket nem szétszórta és összekeverte osztozták be, hanem az azonos ajkúakat egy alakulatba, lehetőleg közülük származó tiszték és altiszték parancsnoksága alá. Ezzel akarták elviselhetőbbé tenni számukra a katonaeletet, megkímélve őket az „uralkodó magyar nemzethez tartozók” göggyétől és felesleges zaklatásaitól. Mindez természetesen a honvédség harckésztségének fokozása és a Monarchia megszilárdítása érdekében történt.

A kiegészítés területi elve nem jelentette az összes hadkötelesek helyben hagyását. Leginkább a gyalogos katonák maradtak lakóhelyük közelében. A lovasoknál már nagyobb arányú fluktuációra volt szükség. Ez a fegyvernem a lovakhoz értő és az állatot szerető emberállományt kívánt. Ilyen pedig egyes vidékeken hiányzott, máshol feleslegben volt. A kiegyenlítődést a lovas katonának alkalmas újoncok arányos elosztásával lehetett végrehajtani. Még kevésbé lehetett helyben hagyni a különböző szakképzettségűeket: cipészeket, szabókat, ácsokat stb. A korszerű hadsereg egyre több technikai-lag bizonyos fokig képzett mesterembereket igényelt. Ezek elosztása a csapatok szükségletei szerint történt. Kielégítésükhöz sokszor távoli vidékek lakóinak beosztására volt szükség. Ezek a kivételek azonban nem változtatták meg a területi hadseregszervezési elv lényegét.

A hadköteles férfiak számbavétele, létszámuk változásának figyelemmel kísérése, s a katonai szolgálattal kapcsolatos egyéb ügyek papírra rögzítése jól szervezett adminisztrációt követelt. A nyilvántartási munkákat nemcsak a katonai szervek végezték, hanem részt vettek benne a területi közigazgatás emberei is. Elsősorban a katonaköteles ifjak összeírását, esetenkénti ki-értésítését végezték, valamint részt vettek a sorozás lebonyolításában.

A katonasággal kapcsolatos adminisztratív tevékenység közül a sorozás volt az, amelyik a legjobban visszatükrözte a Monarchiában kialakult hivatali bürokráciát. A vele kapcsolatos ügyintézés már-már a szertartás rangjára emelkedett. A sorozás idejét évenként először január 15 és március 15 közötti, majd 1882-től március 1-től április 30-ig terjedő időben állapították meg.⁷⁷ Az újoncszükséglet kielégítésére 1889-ig négy korosztályt (20, 21, 22, 23 éveseket), ettől kezdve hármat (21, 22, 23 éveseket) lehetett besorozni és bevonultatni. A bevált ifjakat felavatták, ami már a katonasághoz való tartozandóságot jelentette. Ezzel alá kellett vetni magukat két tiltó rendel-

⁷⁶ Türr István: *Észrevételek a honvéd szervezést illetőleg*. Pest, Khór-Wein ny. 1868. 7. o.
⁷⁷ 1868. évi 40. tc. 31. §.; 1862. évi 39. tc. 7. §.

kezésnek: engedély nélkül nem nőülhettek és nem utazhattak külföldre. A rendelkezések megszegőit s mindazokat, akik ebben segédkezett nyújtottak, elzárásra, vagy ezer forintig terjedhető pénzbüntetésre ítélték.⁷⁸ A besorozottak száma azonban évről-évre változott. Ettől függően hol kisebb, hol nagyobb létszám vonult be. A helyzetet még az is komplikálta, hogy a hadköteleseket nagyobb részben a közös hadseregbe, kisebb részben a honvédségbe kellett osztani. Szükség volt tehát egy olyan sorozási rendszerre, mely figyelembe veszi a Monarchia sajátos igényeit és körülményeit, elfogadható az érdekeltek számára is. Így jött létre a katonakötelesek osztályokba sorolásának és a sorshúzásnak rendszere.

A bevonulás sorrendjének meghatározása céljából az egy sorozójáráshoz tartozó hadköteleseket még a sorozás előtt az A—B—C betűi szerint osztályokba sorolták. A betűk egymásutánisága szerint került sor a sorozó-járáásra kivetett újonclétszám kiállítására. Az A osztályba tartoztak a ténylegesen előállítottak közül mindazok, akik vétettek a honvédelmi törvény egyes rendelkezései ellen: hadköteles korban engedély nélkül külföldre távoztak, megnősültek, a megelőző sorozásokról igazolatlanul távol maradtak, öncsonkítást követtek el. A B osztályba kerültek a megelőző sorozások valamelyikéről távol maradtak közül azok, akik elmaradásukat előzetesen vagy utólagosan igazolták. Ezek voltak az úgynevezett utóállítottak. A C osztályba voltak a soros korosztály hadkötelesei, a 20 évesek. A D-E-F osztályokba osztották be a bevonulásra számbajöhető következő korosztályokat, a 21—23 éveseket. Ennek elvégzése után következett a sorshúzás ceremóniája, mellyel eldöntötték a sorrendet, amely szerint a hadkötelesek saját korosztályukon belül a közös hadsereg tényleges állományába, póttartalékba, illetve a honvédségbe kerülnek. A sorshúzás annyi idővel előzte meg a sorozást, amennyi a sorozási lajstromok elkészítéséhez elegendő volt. Azonban 48 óránál több nem lehetett.

A sorhúzás nyilvánosan történt, amelyet a járási tisztviselő vezetett a községi előljáró jelenlétében. Menete a következő volt: először a község legidősebb előljárója az urnából kihúzott egy összehajtogatott papírra irt betűt. A kihúzott betűnél kezdődött a hadkötelesek sorshúzása. Erre a célra annyi sorszámval ellátott összegöngyölt cédulát készítettek elő, ahány fő a soros korosztályhoz tartozott. Felszólításra mindenki húzott egy sorszámot, hangosan felolvasta, átadta a sorshúzás vezetőjének, aki a név mellé bejegyezte. (Ha a község előljárója történetesen az L betűt húzta ki az urnából, az L betűsök kezdték a sorshúzást.) A kihúzott sorszám a személyre nézve a hadkötelezettség egész tartama alatt, a magasabb korosztályokban is érvényben maradt. A sorszámnak a hovakerülés szempontjából volt jelentősége. Először a közös hadsereg igényeit elégítették ki. A sorozó-járáásra kivetett tényleges közös létszám kiállítására először az A, majd a B, azután a C osztály tagjai jöttek számításba. A két utóbbi a sorszám szerinti sorrendben. Ha a létszám mondjuk a C osztály felénél betelt, a sorszám szerinti második felének első része a közösök póttartalékába, a többi a honvédségbe került. Szükség szerint igénybe vették a többi osztályok tagjait is. Az első három korosztályra mindig sor került, a negyedike azonban csak ritkán.⁷⁹ Az első korosztály leginkább azért nem fedezhetfe a közösök és a honvédség újoncsükségletét, mert rendszerint tagjainak mintegy fele, testi fejletlenség kö-

⁷⁸ 1868. évi 40. tc. 44., 45., 46., §-ok.

⁷⁹ A negyedik korosztályt 1868—1889 között mindössze négyszer vették igénybe: 1885—6—7—8 években. Háromszor a közös hadsereg igényeinek kielégítésére és mindössze egyszer 1886-ban részesült belőle a honvédség is.

vetkeztében, a sorozás idején még alkalmatlan volt katonai szolgálatra.⁸⁰ Ez az oka annak, hogy 1889-től 21. évre tették át a katonai szolgálat megkezdésének idejét.

A sorshúzás után következett a tulajdonképpeni sorozás. Legelőször az A és B osztályba soroltakat vezették elő, s csak azután következtek a többi osztály tagjai a jelenleg vagy régebben húzott számok rendjében. A sorozó bizottság minden élére került hadkötelest testi és szellemi képességre nézve megvizsgált, s határozatot hozott az illető alkalmasságára, ideiglenes vagy végleges alkalmatlanságára.⁸¹ Így zajlott le több napon keresztül, nagy látványosságok közepette az Osztrák-Magyar Monarchia újoncozása. A sorozó bizottság előtti megjelenés kivételével a többi aktuson nem is volt kötelező a hadkötelesek részvétele. A sorszámot az újonc képviselője, hozzátartozója is kihúzhatta. Ezt az eljárást a nehézkes, költséges utazás indokolta. Az újonc-állításnak ezzel a rendszerével az államhatalom szervei igyekeztek elhárítani maguktól a felelősséget a bevonultatandók kiválasztásában. A hatóságok csökkenteni akarták az amúgy is gyors ütemben felhalmozódó gyűjtőanyag mennyiségét a társadalomban, s megpróbálták azt a látszatot kelteni, mintha az egyéni és szerencsésén múlna katonasorsának alakulása. A valóságban azonban csak annak eldöntéséről volt szó, hogy a nép egyszerű gyermeke hol és milyen körülmények között tolja fegyveresen a magyar és osztrák uralkodó körök szekerét, egy háború esetén milyen mundaiban áldozza életét a tőle idegen „királyért és hazáért”.

A honvédség létszáma nemcsak a besorozott újoncokból és a belőlük lett tartalékosokból állt. Anyakönyvi állományba tartoztak még két évig az ország területéről a közös hadseregbe beosztottak, miután 10 év katonasorsukat letöltötték.⁸² Rajtuk kívül voltak még olyan önkéntesek, akik a katonakötelezettségen túl katonai szolgálatra még alkalmasnak bizonyultak. 1882-től bővült a honvédség az egyévi önkéntesekkel. Ezek voltak azok a források, amelyekből a honvédség táplálkozott, és amelyek összlétszámát tekintve kelendő mennyiségben, de tiszti és altiszti szükséglet, valamint minőség tekintetében szűkmarkúan adták a katonát.

Az általános hadkötelezettség bevezetésével a katonatömegeknek csapatoikba való szervezése bonyolultabbá vált. Minden fegyvernem számára két szervezési táblázatot kellett összeállítani: egyiket a békelétszám, másikat a hadilétszám feltüntetésére. A hadseregnek új alapokra történő fektetése szükségszerűen magával hozta az említett tagozódást. Miután a rövid szolgálati idő alatti nagy tömegek kiképzésének elve érvényesült, létre kellett hozni egy olyan rendszert, amely a kiképzésre és a hadilétszám kialakítására egyaránt alkalmas. Így alakult ki az úgynevezett keretrendszer, amely zömében a hivatásos katonákat, s részben egy minimális létszámú sorálló-

⁸⁰ *Bíró Pál*: A magyar királyi honvédelmi minisztérium működése az 1877—1899 években. I. köt. Budapest, Pallas, 1891. 157. o.

⁸¹ A sorozó bizottság tagjai voltak:

a *közigazgatástól*:

- a törvényhatóság főtitkárja vagy helyettese,
- a járás főtitkárja,
- a megyei orvos vagy helyettese,
- az újoncállítás székhelyéről egy bizalmi férfi,

a *honvédségtől*:

- a honvédszázalaj parancsnoka egy főtitkárrel és az orvossal,

a *közös hadsereg részéről*:

- az illető hadkiegészítő kerület parancsnoka vagy helyettese,
- az ezred főorvosa,
- a hadkiegészítő kerület sorozó tisztje vagy helyettese. A közös hadseregnél az elfogadható legkisebb testmagasság 1,554, a magyar honvédségnél 1,530 méter volt.

⁸² 1868. évi 40. tc. 15. §.; Utasítás az 1869. évi 6. tc. végrehajtása tárgyában, második rész Budapest, 1869. 7. fejezet 50., 51., 52., 53. §-ok.

mányt foglalt magában. E rendszer alkalmazása jellemezte a honvédség hadrendjét is.

A honvédségnél béke idején csak a törzsek és a századkeretek álltak fenn. Feladatuk volt a tényleges állomány kiképzése, a katonai bel- és helyőrségi szolgálat ellátása és a hadikészletek gondozása. Létszámuk ennek megfelelően csekély volt és időközönként változott. Az 1869-ben megszervezett 82 zászlóalj mindegyikében béke idején a törzs mellett csak egy úgynevezett állandósított század alakult meg. Létszáma 103 főt tett ki, melyből évi átlagban 68 fő rendfokozat nélküli honvéd volt. Az összlétszámot szakaszokra bontották fel, amelyek 25—25 fővel egy-egy századkeretet alkottak. Ezek a keretek foglalták volna szervezeti egységbe a bevonult tartalékosokat egy mozgósítás esetén. Az állandó gyalogosszázadok szervezete a későbbiek során változott. Nőtt az őrzetők, tizedesek, szakaszvezetők száma, ugyanakkor takarékosságból csökkentették a honvédekét. 1872-ben a honvéd főparancsnokság mindössze 21—26 főben állapította meg az állandósított század honvéd létszámát.⁸³ Hamarosan kiderült azonban, hogy ez a létszám némely helyen még az őrség ellátására sem elegendő. Ezért a honvédelmi miniszter 1873. március 1-től 30 főre emelte az őrségbe oszthatók számát, s ezek más beosztásba nem voltak vezényelhetők. Szükség esetén meghatározott időtartamra, engedéllyel, ezt a létszámot is túl lehetett lépni.⁸⁴

A gyalogosszázadokhoz hasonlóan szervezték a lovasszázadokat is. Keretlétszámuk 1869-ben összesen 40 főt és 35 lovat tett ki, amely 1874-ben 35 főre és 20 lóra csökkent és 1889-ben 42 főre és 24 lóra emelkedett.

Az egész honvédség tényleges legénységi állománya — az első éveket kivéve — a gyalogságnál 1889-ig sohasem haladta meg a 4500, a lovasságnál pedig a 2000 főt.⁸⁵ Békében a honvédség zászlóaljaiban és lovasszázadaiban állandó jelleggel tehát alig volt valamivel több honvéd, mint egy hadilétszámú ezredben. Számuk csak az újoncok bevonultatása után, kiképzésük idején emelkedett 10 ezer fölé. Ez a tény meghatározta felhasználásának mértékét és jellegét. Az 1868. évi honvédségi törvény első paragrafusában a honvédség rendeltetésére vonatkozóan többek között azt olvashatjuk, hogy „... békében kivételesen a belrend és biztonság fenntartására is van hivatva.” E megfogalmazás utal a honvédségnek karhatalmi célokra való felhasználásának esetlegességére. Ilyen létszám mellett — ami néha még a szolgálat ellátására sem volt elegendő — nem lehetett megkövetelni még a karhatalmi feladatok ellátását is. Andrassy is szóba hozta ezt egyik parlamenti felszólalásában. „Senki sem fogja tagadni, hogy a rend fenntartása nem is lehet másnak rendes feladata, mint az állandó seregé. Miért? Mert az állandó sereg, vagy legalább annak egy része, mindig zászló alatt van, ... a honvédség ... csak kivételesen lehet hivatva a rend fenntartására, mert a honvédség nincs mindig zászló alatt és nem lehet azt folytonosan olyképp használni, hogy az illetők polgári hivatásuktól elvonassanak, és ide vagy oda hívassanak a rend fenntartására.”⁸⁶ Ennek ellenére a hatóságok több ízben is felhasználták a honvédséget karhatalmi célokra. 1878-ban maga a honvédelmi miniszter rendelte el a tartalékosok behívását egy 60 fős karhatalmi különítmény összeállítására Árva megyében, ahol tisztújításra került sor.⁸⁷ Ez előtt és után is rendeltek ki honvédségi karhatalmat országgyűlési választásokra, közbiztonság helyreállítására, adóbehajtási akciókhoz és árvízvédelemhez.⁸⁸

83 HIL. honv. főpáság. eln. 1872. 2248. sz.

84 HIL. honv. főpáság. eln. 1873. 289. sz.

85 HIL. HM. eln. 1885. 1273. sz. 1886. 1320. sz., 1887. 2478. sz., 1888., 1730. sz., 1889. 1403. sz.

86 Lederer Béla: I. m. I. köt. 359. o.

87 HIL. honv. főpáság eln. 1878. 84. sz.

88 HIL. honv. főpáság. eln. 1875. 1875. sz., 1876. 2577. sz., 1877. 1865. sz., 1417. sz., 1785. sz., 1879. 569. sz., 1880. 104. sz., 1886. 238. sz., 1888. 355. sz.

Ezek azonban zömében olyan helyek voltak, ahol nem állomásoztak közös hadseregbeli csapatok és olyan alkalmak, amikor egy-egy karhatalmi osztagra volt szükség. Nagyobb igény fennforgása esetén a közös hadsereg látta el ezt a feladatot és a honvédség csak segédkezett. Világosan mutatja ezt a honvédelmi miniszternek egy 1881. június 18-i rendelete: „... a képviselő választások az egész országban folyó évi június 24-től július 3-ig fognak esz-közöltetni. A rend, valamint a választási szabadság teljes biztonsága érdekében esetleg katonai segédlet igénybevétele is szükségeltetvén, ennek kiállítása elsősorban a cs. és kir. közös hadsereg csapatai hivatottak... Mínthogy azonban előfordulhat, hogy a választási izgalmak, a katonaságnak a helyszínen nem léte, vagy távolabb állomásozása esetében, a honvéd csapatok kirendelését igényelnek, utasítom a honvéd állomásparancsnokságokat, hogy a törvényhatóság főtitiszviselőinek, valamint a képviselőválasztási kerületek elnökeinek megkereséseire, az általuk kérendő honvéd karhatalmi segédletet, a kitűzött célnak megfelelő számban és kellő időben, pontosan kirendeljék.”⁸⁹ Előfordult olyan eset is, hogy a kért karhatalmat a honvéd főparancsnok visszautasította és az igénylőt a közös hadsereg parancsnokához küldte.⁹⁰ A király 1882. november 30-i rendelete a Magyarországon állomásozó közös hadtestparancsnokságok feladatává tette az együttműködést karhatalmi ügyekben a magyar politikai hatóságokkal.⁹¹ Mindez azt bizonyítja, hogy a honvédség, mint erőszakszervezeti tényező, csak másodsorban jött számításba. Szerepének másodvonalbeli jellege, az ebből fakadó erőtlensége nem tette alkalmassá a belrend önálló biztosítására. De ilyen jellegű feladatokra alkalmatlan volt politikai szempontból is. A karhatalmi feladatoknál ugyanis már nemcsak a nemzeti színezet kidomborításáról volt szó. A behívott tartalékosokból sebtiben összeállított honvéd karhatalom — például választások esetén — nem alkotta a kormánypárt szilárd bázisát. „... bajos, ... hogy az illető, ki maga bizonyos párthoz tartozik, ki talán éppen akkor hivatik el hazulról, ahol maga is korteskedett, hogy részrehajlatlanul fenntartsa a rendet...” — mondotta Andrassy a honvédelmi javaslatok parlamenti vitájában 1868 augusztusában. Az erőszakszervezet kiépítésében a közös hadsereg csapataié volt a döntő szó, ahol a növekvő számú magyar ezredek képviselték a nemzeti jelleget. 1882-től pedig egyre nagyobb szerepet kapott a csendőrség.

A honvédség békeállománya tehát, mint fegyveres erő, komolyan semmilyen tekintetben nem jöhetett számításba. Létezése közvetve segítette a fennálló államhatalmat. Feladata volt bizonyítani a régi követelés teljesítését, az állandó magyar hadsereg létezését, s ezzel a dualista rendszer nemzeti jellegét.

Más képet mutat a tartalékosokat csapatokba soroló mozgósítási, illetőleg hadiszervezés. Minden korszak hadseregének szervezése visszatükrözi az érvényben lévő harcászati és hadászati elveket. A XIX. század második felében a tömegesség, mozgékonyosság, rugalmasság voltak a meghatározók. Ezeket kellett figyelembe venni a csapatok szervezésénél is. A magyar honvédség tartalékos állományának beosztásánál a korszerű elveket alkalmazták.

A honvédség hadiállományának összlétszáma a törvényben meghatározott 200 ezer főt sohasem haladta meg. Legtöbbször 10—20 ezerrel alatta maradt. Ezt az emberállományt kezdetben a gyalogságnál önálló egyöntetű gyalogzászlóaljakra és lovasszázadokra osztották. Ezek nagyobb részét a közös

89 HIL. honv. főpság. eln. 1881. 844. sz.

90 HIL. honv. főpság. eln. 1876. 59. sz.

91 HIL. honv. főpság. eln. 1883. 235. sz.

hadsereg hadosztályaiban való összpontosításra szánták, kisebb részét pedig mint tartalékot, helyőrségi és megszálló csapatokat kívántak felhasználni.⁹²

Egy hadiállományú gyalogoszázad 250 fő körül mozgott. Figyelembe véve a korszerű csatárlánc alkalmazását, vagy ahogy akkor nevezték a szétszórt harcászatot, ennyi ember alkalmazása a terepen még *egy* parancsnok által áttekinthető. A szabályzat szerint az egyes harcosoknak egy-öt lépésre kellett állniuk egymástól. Ha kevesebb embert osztanak be egy-egy századba az előírt térköznél, két egymás mellett elhelyezkedő század közt hézagok keletkeznek. Ezt az ellenség jól ki tudja használni. Ha kisebb területet vennének igénybe, akkor a tiszt térbeni áttekintő képessége kihasználatlan maradna, vagyis a parancsnok kisebb területet fogna át, mint amilyenre képes lenne. Ugyanarra a területre több tisztre volna szükség, ami költségfölleletet okozna az állam számára. A 250 fős létszám továbbá lehetővé teszi a tartalék képzését, amelyből az esetleges veszteségek gyorsan pótolhatók. Harcban pedig a csapatok ütőképességének fenntartása döntő jelentőségű.

A századokat zászlóaljakra osztották. Általában 3—4 század alkotott egy zászlóaljat. Ez a szervezés sem volt független a korszerű harcászattól. A harc lefolyását 3 fő mozzanatra bontották: a harc bevezetésére, keresztülvitelére és eldöntésére. E három rész mindegyikére újabb erőket vettek be. Ez a rendszer tehát hármastagozódást kívánt. Csakhogy a harc keresztülvitelére többnyire nagyobb erő vált szükségessé, mint a másik kettőre. Ezért kialakult a négyestagozódás is. Németországban és Poroszországban ugyancsak a 3—4-es tagozódás volt érvényben. Egy zászlóalj létszáma négy század esetén ezer fő körül mozgott. Ennyi ember irányítása egy fő részéről a századparancsnokok közreműködésével még lehetséges volt. A 3—4-es szervezés megmaradt az ezredeknél és hadosztályoknál is.

A magyar honvéd gyalogságnál a 4-es szervezést alkalmazták. Sokáig azonban csak a mozgósítási tervekben és az őszi gyakorlatokon szerepeltek dandárok, féldandárok. A békeállomány önálló zászlóaljakra osztása 1886-ig megmaradt. A tartalékosokat 1871-ben 20 dandárba osztották. Kiegészítő kerületenként 3 dandár alakult. Kivétel volt a budai, ahol négy, továbbá a zágrábi, ahol egy jött létre. A dandárok 4—5 gyalogzászlóaljból és zömében 1—2 lovasszázadból álltak.⁹³ Ezt a szervezést azonban csak az egyes őszi gyakorlatokon valósították meg. A csapatok zöme zászlóalj méretekben gyakorolt.

1874-től ugyancsak az őszi gyakorlatokon rátértek a féldandár szervezésére, egyenként 3—4 zászlóaljjal. A rangidős zászlóaljparancsnok töltötte be a féldandár-parancsnok tisztségét.

A zászlóaljnál nagyobb egységek megteremtésében 1886 volt a fordulópont. Ekkor hozták létre a békeállományú zászlóaljakra féldandár szervezését. 28 féldandár alakult 3—4 zászlóaljjal. Létszámuk az állomáshelyektől függött, s általában csekély volt. A legnagyobb létszámmal a budapesti 1. gyalog féldandár rendelkezett (294 fő), a legkisebbel a 27. zágrábi dandár (110 fő). A féldandár békeszervezésére azért került sor 1886-ban, mert addigra alakult ki a magyarországi intézményes tisztképzés. A Ludovika Akadémia már erre az időre megkezdte a végzett tisztek kibocsátását, ami lehetővé tette, hogy a tisztigény magasabb törzsek is megalakulhassanak. Az összes honvédségi tisztigény kielégítéséről azonban még ekkor sem lehetett szó. A szervezeti változás fő oka azonban Oroszország kormányának katonai intézkedéseiben

⁹² A honvédségnél is megszüntették a gyalogságnak a sor és könnyű (elit) gyalogságra való osztását. Egységes, a sörgyalogságnak megteremtésére törekedtek. A lovasságot sem osztották fel nehéz és könnyűre. Egységes könnyűlovasságot szerveztek.

⁹³ A pesti kerület első dandárjához és a zágrábi dandárhoz négy, a szegedi 4. dandárhoz öt lovasszázad tartozott.

keresendő. Ferdinánd, Koburg hercegnek bolgár királlyá választása feszültté tette a viszonyt a központi hatalmak és Oroszország között. Oroszország ugyanis rövid idő alatt kétszeresére emelte a kijevi, varsói és vilnai kerületek katonaságának számát, megsokszorozta tüzérségi felszerelését, siettetve az erődök kiépítését. A Monarchia kormánya válaszul 1887 márciusában 52,5 millió forint rendkívüli katonai póthitelt vett igénybe, s Magyarországon módosították a honvédség szervezetét.⁹⁴

A féldandár 1890-től felvette az ezred elnevezést. A további csapatszervezésre a létszámemelés volt a jellemző, s nem a szerkezeti változás. Az eddigi egy keretszázad helyett zászlóaljanként négyet szerveztek. Ezredenként létrehozták egy-egy pótzászlóalj keretet és az egész honvédségben összesen még 11 tartalék keretet. Az ezred létszáma megfelelt egy közös hadseregbeli békelétszámú zászlóaljnak. A korábbihoz viszonyítva ez már lényeges előrehaladás volt, ami összefüggésben állt a honvédség évi rendszeres újoncjutalékának megállapításával.

A másik fontos fegyvernemnél, a lovasságnál gyorsabb ütemben haladhatott a békeállománynak nagyobb egységekbe való összevonása, mint a gyalogságnál. Ennek alapvető oka az volt, hogy kedvezőbbek voltak a létszámviszonyok. Egyrészt a lovasszázadokat a gyalogság rovására mindig feltöltötték,⁹⁵ másrészt a lovas katonák már kezdetől fogva minimálisan fél évet szolgáltak egyfolytában. Saját kiképzésük után visszamaradtak a pótllovak beidomítására.

A lovasságnál is különbség volt a békeállomány és a hadiállomány között. Az előbbi századonkénti összlétszáma az 1869. évi 38 legénységi állományúról 1889-ig 48-ra emelkedett. A lovak száma kisebb mértékben, 35-ről 39-re nőtt. A hadilétszám alakulása fordított tendenciát mutatott. Az emberállomány 174-ről 171-re, a lovak száma 163-ról 157-re csökkent. A kezdetől kiegyensúlyozott lovassági létszámviszonyok tehát nem tettek szükségessé lényeges módosításokat.

A békeállományú lovasszázadoknak osztályokba való összevonása már 1871-ben megtörtént.⁹⁶ Három év múlva — 1874-ben — létrejöttek a lovas ezredek is. Itt a gyalogságtól eltérően a kettes szervezést vezették be. Minden két századot egy osztályba, s két osztályt egy ezredbe szerveztek. Tíz ezred alakult, egyenként négy lovasszázaddal. A műszakiakat is a lovassághoz osztották be. Először az ezredek negyedik századának negyedik szakaszaként, majd 1881-től elrendelték az ezredközvetlen műszaki szakasz felállítását (létszáma: 1 tiszt, 24 lovas utász, 1 tisztiszolga). 1880-tól a lovasezredet huszárezredre keresztelték át.⁹⁷ 1881-ben létrehozták a honvéd lovassági felügyelő szervezetet, amely a kerületi parancsnokságokkal lett egyenrangú. Ezzel egyidejűleg a huszárezredek két lovasdandárba csoportosították. Az egyiknek Arad, a másiknak Budapest lett a székhelye.

Jelentős változást ennél a fegyvernemnél is 1890. évi honvédségi törvény hozott. A huszárezredek századlétszámát 4-ről 6-ra emelték, ezredenként felállítottak egy század pótkeretet. Meghatározták a huszárszázadok évi újoncjutalékát 34 főben, s az eddigi két lovasdandár helyett hármat szerveztek. Ez a tagozódás kisebb módosításokkal 1913-ig fennállt.

A magyar uralkodó körök időközben több javaslatot tettek, amelynek az volt a célja, hogy a honvédségnek nagyobb súlya legyen a Habsburg állam

⁹⁴ *Balanyi György: A Balkán probléma fejlődése (1856—1914)* Budapest, Franklin, 1920. 143. o.

⁹⁵ HIL. honv. főpság, eln. 1883. 392. sz.

⁹⁶ HIL. honv. főpság, eln. 1871. 1130. sz.

⁹⁷ HIL. honv. főpság, eln. 1880. 872. sz.

védelmében. Ilyen volt 1881-ben az akkori honvédelmi miniszter Szende Béla előterjesztése a tisztán magyar hadosztályok és hadtestek szervezésére. Úgy látta, hogy a magyar alakulatok összekeverése másokkal, a nem egyöntetű elemeknek egy kötelékbe való szervezése, a szolgálati nyelv különbözősége miatt zavarokat okoz. Véleménye szerint indokolt lett volna magyar hadtestek szervezése azért is, mert több tiszt is alkalmassá vált magasabb törzsekbe való beosztásra, továbbá az egyöntetű elemekből alkotott hadtest lehetővé tette volna a hadbevonulás előtti gyakorlást egy gyors mozgósítás esetén. A miniszter javaslata azonban nem valósult meg. Bécs még mindig félt a honvédség túlzott megerősödésétől.⁹⁸

A honvédség szervezetének rövid, korántsem részletes áttekintéséből is kitűnnek a kor szervezési elveinek főbb vonásai: a béke- és a háborús szervezés különbözősége, a létszámviszonyok a két legfontosabb fegyvernemnél, a század, zászlóalj (osztály), ezred, dandár tagozódás. A kép természetesen nem lehet teljes. A honvédségből hiányzott a tüzérség és a vonat. Háború esetén a magyar honvédség ezredei a közös hadsereg hadosztályaiba kerültek volna, ahol természetesen megvoltak ezek a fegyvernemek is. A meglévőknél kialakult rendszer azonban mutatja a hadügy fejlődésének tendenciáit. Ekkor teremtődtek meg a későbbi, az első világháborús és a két világháború közötti honvédség alapjai. Az 1868-as honvédség tapasztalatai fejlesztették tovább a korszerű haditechnika, a nagyobb létszám, s a több fegyvernem igényeinek megfelelően.

3. A magyar honvédség fegyverzete és ruházata

A honvédség kizárólag gyalogsági fegyverekkel volt ellátva. Ezek között főszerepet játszott a hátultöltő puska és a karabély. Az előltöltő fegyverek a XIX. század második felére elavultak. A poroszok már 1866-ban hátultöltő fegyvereket használtak, amelyeknek a korábbiakhoz viszonyítva háromszor-négyszer volt nagyobb a tűzgyorsaságuk.

A közös hadsereg mintájára a honvéd gyalogság részére a 67 M. Werndl-féle 11 mm-es hátultöltő puskát rendszeresítették hosszú szuronnal. 1877-ben módosítottak rajta: az irányzék változtatásával, erősebb töltény alkalmazásával 1200 lépésre nőtt a puska hatásos lőtávolsága. Ezenkívül lerövidítették a szuronyt is. A lovasság részére a Werndl-féle karabélyt vezették be karddal. 1886-tól az ismétlő rendszerű Mannlicher puskával kísérleteztek, de még a régi 11 mm-es töltényekkel. Azonban a lágó ólomlövedékek, a fokozott tűzgyorsaság következtében hamar beolmozták a csövet. Ez csökkentette a találati valószínűséget. 1888-ban egy új típusú Mannlicher puskát fogadtak el. Kalibere 11 mm-ről 8 mm-re csökkent, s az ólomburkolatú lövedék helyett acélburkolatú került használatba. Már ez a változás is 2500 lépésre tolta ki a hatásos találat határát. 1888—89-ben újabb módosítások következtek. A Mannlicher lövedékét gyér füstű lőporral töltötték. Ezáltal megnőtt a lövedék kezdő sebessége, ami szükségessé tette az irányzék állítását. Mindezek következtében 3000 lépésre nőtt a puska hatásos lőtávolsága.

A gyalogsági lőfegyver tökéletesítése megkövetelte a harcászat módosítását. Védekezni kellett a puska egyre hatásosabb tüze ellen. Egyrészt fel kellett lazítani a tömör harcalakzatokat, másrészt az egyes katonáknak fedezéket kellett keresniük. Az előbbi megvalósítására alakult ki s hódított egyre nagyobb tért a szétszórt harcászat, a csatárlánc alkalmazása, az utóbbi hívta életre a fedezék készítésére alkalmas eszközt, a Linnemann-féle gyalogsági

⁹⁸ HILL, honv. főpás. eln. 1881. 1520. sz.

ásót. 1872-től a gyalogsági kiképzés egyik lényeges része az újoncok megtanítása a gyalogsági ásó használatára. Még a csapatszemlékről szóló jelentések is kitértek arra, hogyan intézkedtek a tisztek a gyalogsági ásó használatára és a legénység hogyan hajtotta végre az utasításokat.⁹⁹

A tisztek, a lovassági altisztek és dzsidás legénység részére különféle méretű forgópisztolyokat rendszeresítettek.

1870-ben és 1871-ben ismét fellángolt a harc a magyar kormánypárt és ellenzéke között a honvédség kérdésében. Ezúttal a tüzérség és a műszaki csa-

2. sz. ábra. Honvéd nyári menetöltözetben (1869)

patok felállítása is szóba került. Várady Gábor már az országgyűlés 1870 márciusi ülészakán sürgette a fenti két fegyvernem létrehozását. Andrásy — mint már annyiszor — válaszában most is visszautasította az ellenzék követelését, utalva tarthatatlanságára kijelentett: „...én meg vagyok arról győződve, hogyha azon az úton mentünk volna, amelyet a t. képviselő Úr és elvtársai most és más alkalommal kijelöltek, nemcsak műszaki csapataink nem volnának, de nem volna ma egyetlen honvédünk.”¹⁰⁰ Az ellenzék sürgetése ügylátszik azért gondolkodóba ejtette a kormányköröket. Ha nem is tüzérségi, de sorozatlövő gyalogsági fegyver, az úgynevezett szórlöveg beszerzésének engedélyeztetésére lépéseket tettek. József főherceg két alka-

⁹⁹ HIL. honv. főpság. eln. 1888. 1601. sz.

¹⁰⁰ Lederer Béla: i. m. II. köt. 190. o.

lommal is támogatta a magyarok kérését a királynál.¹⁰¹ Ferenc József először elvetette az indítványt, később valószínűleg a magyarországi ellenzéki hangulat hatására mégis beleegyezett rendszeresítésébe.¹⁰² Az ellenzék azonban nem érte be ezzel. A képviselőház 1871 februári ülésén nem nyugodott bele „ágyúnak golyószórával” való helyettesítésébe. Szerinte a szörlövegek nem egyebek „mint porszórók a magyar parlament szemébe”.¹⁰³ Ennek ellenére 1872 tavaszán rendszeresítették a szörlöveget a magyar honvédségben. Minden dandár székhelyén megalakult egy szörlöveg osztag két-két löveggel. Ke-

3. sz. ábra. Honvéd díszben (1890)

zelésükhöz a jó lövéket osztották be. A szörlöveg alakulatok nem voltak hosszú életűek. Nem sokkal azután, hogy elrendelték az osztagok osztályokba egyesítését (1875. január 1.) kimondták felosztatásukat (1875. augusztus 17.).¹⁰⁴ Ezután csak közvetlenül az első világháború előtt kapott a honvédség sorozatlövő fegyvert, géppuskát, valamint tüzérségi lövegeket.

A honvédség ruházatának kialakításában is vita volt Pest és Bécs között. A Lajtán túl hallani sem akartak a 48-as hagyományok felelevenítéséről, a piros zsinóros barna atilláról és a domború keménykalapról. Végül is osztrák álláspont győzött. Mind a gyalogosokat, mind a lovasokat a közös

101 HIL. honv. főpság. eln. 1870. 189. sz.

102 OL. min eln. 1870. 1298/1507. sz.

103 *Lederer Béla*: i. m. II. köt. 432. o.

104 HIL. honv. főpság. eln. 1875. 2041. sz.

hadseregéhez hasonló sötétkék zubbonyba (atillába), búzérvörös nadrágba, régi típusú csákóba (legénységi sapkába) öltöztették.

A gyalogos és a lovastisztek ruházatának színe megegyezett a legénységével, azzal a különbséggel, hogy az atilla és a zubbony arany zsinórozással volt ellátva és a gyalogos tisztek csak szolgálatban viseltek búzérvörös pantallót, szolgálaton kívül kékesszürkét.

A ruházat nagy gondot okozott a kormánynak, különösen az első években. A nadrág probléma megoldása még elég könnyűnek bizonyult. Vörös

4. sz. ábra. Honvédhuszár nyári menetöltözetben (1896)

posztó ugyanis nagy mennyiségben állt rendelkezésre. Miksa császár mexikói expedíciós serege részére nagy mennyiségű vörös posztó készült. Bukása után a brünni posztógyár tulajdonosainak nyakán maradt. Értékesítése szempontjából jól jött a magyar honvédség felállítása. Ebből az anyagból rendszeresítettek számára nadrágot. Így lett a magyar honvédnak piros nadrágja 1869-ben. A zubbonyhoz szükséges posztó anyag előteremtése nem ment ilyen egyszerűen. Egyetlen vállalat, a gácsi és a zay-ugróci gyárakkal és osztrák tőkével rendelkező Harapat-Mandl „vállalkozási testület” jöhetett számításba az igények kielégítésénél. Kapacitása azonban nem volt elegendő a honvédség szükségleteinek fedezésére. A Honvédelmi Minisztérium ennek ellenére 10 évre szóló szerződést kötött a vállalattal. A fehérneműt is nála rendelte meg. Ez a gyártó részére jó üzletnek bizonyult. A vállalkozók Pozsonyban hamarosan felépítettek egy új posztógyárat, amely évente 40 ezer fő részére szükséges mennyiséget állított elő. A honvédség

1872 végén már 150 ezer teljes gyalogsági, és 9 ezer lovassági öltözettel és felszereléssel rendelkezett a használatban lévön kívül.¹⁰⁵ Ez a mennyiség megfelelt a hadiszükségletnek. A továbbiakban csak a pótlásról kellett gondoskodni.

1890-ig az alábbi lényegesebb változtatások történtek a honvédség ruházatában: 1876-ban a gyalogság vörös tábori sapkája helyett sötétkéket rendszeresítettek, a csákó azonban 1891-ig továbbra is vörös maradt. 1881-ben a gyalogságnál a buzérvörös nadrágot sötétkéké váltotta fel, a tisztelnél világoskéké.

A honvéd egyenruha tehát nem sok magyaros motívumot tartalmazott. Közelebb állt az osztrák hagyományokhoz, mint a magyarhoz. Kellett tehát

5. sz. ábra. Gyalogsági főtiszt díszben (1876—1881)

valami, ami külsőleg jobban kidomborította a nemzeti jelleget, s csökkentette az országban meglévő „schwarzgelb” ellenességét.¹⁰⁶ Ezt a szerepet szánták a csapatzászlónak.

A honvéd zászlóaljok felállításával egyidejűleg mindegyik megkapta csapatzászlaját is. Anyaga fehér selyem volt, széleit piros, fehér, zöld nemzeti-színű háromszögek díszítették. (A horvát alakulatok zászlait piros, fehér, kék háromszögek). Egyik oldalára a magyar címet, a másikra a király nevének kezdőbetűit hímezték. A zászlót buzérvörös fényezett rúdra erősítették, amelynek végére egy magyar címerrel díszített aranyozott lándzsát helyeztek.

A csapatok zászlószentelése nagy pompával zajlottak le. A zászlóanya

¹⁰⁵ Berkó István: i. m. 204. o.

¹⁰⁶ OL. min. eln. 1868. 257/392. sz.

¹⁰⁷ HIL. honv. főpság. eln. 1870. 902. sz.

tisztségét előkelő hölgyek töltötték be.¹⁰⁷ Még a királyi család tagjai is váltak zászlónyaságot. A pesti 1. honvéd zászlóaljnál Erzsébet királyné, a 74. soprosi zászlóaljnál leánya, Mária Valéria volt a zászlóánya. Az ünnepséggel kapcsolatos költségeket adományokból fedezték. Az esetleg fennmaradt összeget zászlóalj alapítvánnyá nyilvánították, amelyből évente az arra érdemes altiszteket jutalmazták.¹⁰⁸ 1890-től — az ezredszervezésre való áttéréstől — ezredenként csak egy zászló maradt, az első zászlóaljé. A többi a Ludovika Akadémiára vitték, ahol a kápolna díszítésére használták fel.

ТИБОР ПАПП:

СОЗДАНИЕ ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ ГОНВЕДОВ ПОСЛЕ КОМПРОМИССА (1868—1890 гг.)

I. часть

Резюме

Как известно общественно-экономическое развитие после французской революции значительно повлияло и на военную машину разных государств. Военное дело XIX века по всей Европе значительно изменилось. Феодалная военная организация и способ ведения боя уже устарели. Постепенно развернулись и потом стали общепринятыми современные принципы военной организации и руководства, соответствующие общественным изменениям. Австрия и Венгрия оказались под этим влиянием. Главные черты развития военной организации XIX века отражались и в Венгрии. Но применению их в практике сильно мешали предшествующее положение венгерского военного дела и своеобразные условия монархии. Для правильного понимания этого вопроса автор даёт краткий обзор европейских и венгерских предпосылок. Прежде всего он знакомит читателя с главными чертами развития военного дела. При этом он говорит об условиях создания современной, подвижной, массовой армии. В конечном счёте он устанавливает что предпосылки для создания такой армии были созданы капиталистическим развитием в XIX веке. Он говорит о мероприятиях, принятых для организации современной армии, о влиянии географического положения, о пополнении и о требованиях, поставленных перед личным составом, особенно перед офицерами.

В следующем разделе статьи автор пишет о военном деле Австрии и Венгрии до компромисса. Здесь сказано и о Ландверте.

Как известно, самостоятельного венгерского военного дела не было с 1711-го года. Парламент решал вопросы только о том, что сколько новобранцев и какую сумму нужно отпустить для Австрии.

Автор раскрывает проблемы, вызванные в связи с этим. Вслед за этим он знакомит читателя с мероприятиями, принятыми для организации армии гонведов. Он устанавливает, что закон о создании армии гонведов отражает полувинчатость венгерского общества; и буржуазно-прогрессивные и реакционные черты его внутренней организации.

В дальнейшем автор даёт ответ на тот вопрос; как создана венгерская армия гонведов. При этом он пишет о создании центральных органов армии гонведов, о пополнении личного состава, о создании районных командований, о назначении командиров некоторых батальонов, об организации районных комитетов для вербовки, о зачислении новобранцев, об их обучении и наконец о вооружении и обмундировании венгерской армии гонведов.

¹⁰⁸ HIL. HM. általános (a továbbiakban ált.) 1872. 25264. sz., 1873. 20/549. sz., 1873. 20/8137. sz., 1879. 26220. sz.

TIBOR PAPP:

**DIE GRÜNDUNG DER UNGARISCHEN HONVED NACH DEM AUSGLEICH
(1868—1890)**

I. Teil

Resümee

Wie bekannt, wirkte die allgemeine gesellschaftlich-wirtschaftliche Entwicklung, die der französischen Revolution folgte auch auf den Kriegsmechanismus der verschiedenen Länder. Das Kriegswesen des XIX. Jahrhunderts veränderte sich bedeutend in ganz Europa. Die feudale Heeresorganisation und Kampfarm, veraltete, es entwickelten sich und wurden allgemein, den Änderungen entsprechende, zeitgemässe Organisations- und Führungsprinzipien. Auch Österreich und Ungarn konnten sich diesem Einfluss nicht entziehen. Die hauptsächlichsten Züge der Entwicklung der Heeresorganisation im XIX. Jahrhundert zeigten sich auch in Ungarn. Ihr zur Geltung kommen und ihre praktische Anwendung jedoch beeinflusste die frühere Lage des ungarischen Kriegswesens, sowie die speziellen Verhältnisse der Monarchie. Der Autor, im Interesse der Vorstellung und des besseren Begreifens, gibt uns einen kurzen Überblick über die europäischen und ungarischen Vorhergegangenen. In erster Linie beschreibt er die wichtigsten Züge der Entwicklung des Kriegswesens. In diesem Rahmen beschreibt er die Umstände der Gründung des zeitmässigen, beweglichen Massenheeres, wobei er als Konklusion festlegt, dass dessen Bedingungen im XIX. Jahrhundert die kapitalistische Entwicklung mit sich brachte. Nebst Anführung der Massnahmen zur Organisation eines modernen Heeres schreibt er über die einflussreiche geographische Lage, dann über die Heeresersetzung und über die Anforderungen dem Stande — vor allem aber den Offizieren gegenüber.

Die Studie befasst sich im folgenden Abschnitt mit dem Kriegswesen Österreichs und Ungarns vor dem Ausgleich. Hier erwähnt er auch die Landwehr.

Wie wir wissen, gab es ab 1711 kein selbständiges ungarisches Heereswesen. Der Landtag hatte nur darüber zu entscheiden, welche Zahl der Rekruten und welche Summe man Österreich zur Verfügung zu stellen hat. Im Weiteren zergliedert der Autor die diesbezüglichen Probleme, wobei er konstatiert, dass das Gesetz über die Organisation der Honved den Dualismus der ungarischen Gesellschaft widerspiegelte: die bürgerlich vortschrittlichen und reaktionären Züge.

Im übrigen Teil seine Studie gibt uns der Autor darüber eine Antwort, wie die ungarische Honved eigentlich entstand. Unter diesen schreibt er über die Aufstellung und Personalerstattung der zentralen Organe der Honved, die Gründung der Bezirkskommandaturen, über die Ernennung der einzelnen Bataillonskommandanten und Organisation der Bezirkswerbungskommissionen, Stellung der Rekruten, dann über die Ausbildung und abschliessend über die Bewaffnung und Bekleidung der ungarischen Honved.

